

BALKANLAR ve İSLÂM
–BALKANLARDA İSLÂM DİNİ
ve KÜLTÜREL HAYAT–

Cilt: I

ISBN: 978-605-7619-79-2 (1. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-78-5 (Takım)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 27
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 96

Kitabın Adı

Balkanlar ve İslâm

Editörler

Abdullah Taha İMAMOĞLU İtir RRUGA,
Mehmet Fatih SOYSAL, Abdurrahim BİLİK

Sayfa tertibi

İsmail KURT

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Matsis MatbaaHizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mh. Dr. AliDemirr Cd. No.: 51

Sefköy / İstanbul, Tel.: 0212 624 21 11

Sertifika: 40421

1. Basım

Haziran 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

BALKAN TEKKELERİNİN TESİR HALKASI

Kadir ÖZKÖSE*

Giriş

Osmanlı döneminde Bosna, Kosova, Makedonya, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan her Müslüman köy ve kasabada adeta bir tekkenin var olduğu bilinen bir gerçektir. Tarikat zümreleri arasında en fazla tekkeye sahip tarikat olarak 204 tekke ile Halvetîler başı çekmektedir. Halvetileri Bektâşîler, Nakşîler, Mevlevîler, Melâmîler, Kâdirîler, Sadîler ve Rifâîler takip etmektedir. Arnavutlar daha çok Bektâşî Tarikatına mensupken Boşnak, Pomak, Türk ve diğer milletler arasında Halvetiyye, Kâdiriyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye ve Melâmîyye gibi tarikatlar yaygınlık kazanmıştır.

Arnavutların ekseriyetle Yeniçeri Ordusu içerisinde görev almaları veya devşirmelerin daha çok bu bölgeden seçilmesi nedeniyle doğal olarak Bektâşîliğe girdiklerini, Boşnak ve diğer ulusların ise Osmanlı bürokrasisi ve idari kadrolarında görev almaları, padişahlara sadakatleri onları zaman içerisinde Halvetiyye, Mevleviyye, Melâmîyye ve Nakşibendiyyeye yöneltmiştir. Halvetî tekkelerinin âsitânesi Kosova'daki Prizren Halvetî Tekkesiyken, Bektâşî tekkelerinin âsitânesi Yunanistan'daki Dimetoka Bektâşî Tekkesi olmuştur. Her iki tarikatın meşâyihî bu merkezlerde, diğerleri ise Konya, İstanbul ve Bursa gibi merkezlerde eğitimlerini tamamlamışlardır.¹

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, kadirozko60@hotmail.com.

¹ Hür Mahmut Yüceer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan yayınları, İstanbul 2003, s. 44-45.

1. Balkan Meşâyihünün Genel Dağılımı

Balkanlar'daki meşâyihün tarikatlara göre dağılımını dikkate aldığımızda ilgili tarikatlara göre bazı meşâyihün isimlerini vefat tarihleri sıralamasına göre hizmet ettikleri Balkan yörelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Nakşibendiyyeden Molla Abdullah İlâhî (ö. 896/1491) Vardar Yenicesi/ Yunanistan'da, Âlemî Muhammed Efendi'nin (ö. 1130/1717) Edirne'de, Süleyman Şeyhî Efendi'nin (ö. 1235/1819) Köstendil/Bulgaristan'da, Yusuf Yanyavî (ö. 1245/1829) ve Şeyh Ali Sabîrî (1270/1853) Yanya/ Yunanistan'da, Yusuf Efendi'nin (ö. 1282/1865) Şumnu/ Bulgaristan ve Edirne'de, Osman Necmeddin Efendi'nin (ö. 1326/1908) Hasköy/Bulgaristan'da, Hüsnü Efendi Numanağış'ın (ö. 1350/1931) Foynitsa, Visoko ve Travnik/Bosna Hersek'te faaliyet yürüttüğü görülmektedir.

Zeyniyye'den Ömer b. Hamza'nın Edirne'de hizmet ederken Kübreviyyeden Hasan Efendinin (ö. 845/1441) Yenişehir/Yunanistan'da, Bayramiyyeden Yazıcızade Muhammed'le (ö. 855/1451) Ahmed Bican'ın (ö. 858/1454) Gelibolu'da, Melâmiyye-yi Bayramiyyeden Ahmed Sarban'ın (ö. 952/1545) Hayrabolu'da, İdris-i Muhtefî'nin (ö. 1024/1615) Tırhala/Yunanistan'da, Lamekânî Hüseyin Efendinin (ö. 1034/1624) Peşte/Macaristan'da, Abdullah Bosnevî'nin (ö. 1054/1664) Bosna'da, Abdurrahim Efendi'nin (ö. 1303/1885) Prizren/Kosova'da, Abdullah Hulusi Efendi'nin (ö. 1305/1887) Gelibolu'da, Faik Muhammed Bey'in (ö. 1315/1897) Usturumca/Makedonya ve Selanik'te, Salih Rifat Efendi'nin (ö. 1326/1908) İştîp/Makedonya'da tekke şeyhliklerini deruhte ettikleri bilinmektedir.

Üçüncü devir Melamiliğin pîri Muhammed Nuru'l-Arabî'nin yanında yetişen sûfilerin büyük bir çoğunluğu da bu bölgedendir. Aralarında Ali Urfî Efendi gibi âlim ve ariflerin de bulunduğu meşhur halifelerden; Abdurrahim Fedai'nin (ö. 1303/1885) Prizren/Kosova'da, Ali Urfî Efendi'nin (ö.

1305/1887) Görice/Arnavutluk'ta, Hacı Süleyman Bey'in (ö. 1307/1889) Usturumca/Makedonya'da, Hoca Mahmud Efendi'nin (ö. 1310/1892) Üsküp/Makedonya'da, Faik Mehmed Bey'in (ö. 1319/1901) Usturumca'da, Vehbi Efendi'nin (ö. 1323/1905) Manastır/Makedonya'da, Salih Rıfat Efendi'nin (ö. 1326/1908) İştîp'te, İsmail Efendi'nin (ö. 1328/1910) Koçana/Makedonya'da, Yunus Efendi'nin (ö. 1330/1912) Priştine/Kosova'da, Ali Rıza Vasfi Efendi'nin (ö. 1331/1913) Manastır'da, Abdülahad Efendi'nin (ö. 1332/1914) Üsküp'te, Hacı Abdülkadir Bey'in (ö. 1332/1914) Usturumca'da, Hafız Abdurrauf Efendi'nin (ö. 1340/1922) Üsküp'te ve Hacı Maksut Efendi'nin (ö. 1347/1929) Priştine'de faaliyet yürüttüğü bilinmektedir.²

Rifâiyeden Kabulî Mustafa Efendi'nin (ö. 878/1473) Edirne'de, Hacı Mûsâ'nın (ö. 1333/1917) Cakovika/Kosova'da, İşkodralı Şeyh Ahmed (ö. 1346/1927) İşkodra/Arnavutluk'ta, Şeyh Ahmet Reka Tirani/Arnavutluk'ta, Şeyh Burhan ve Şeyh Fahrüddin Berat/Arnavutluk'ta, Şeyh Ademnûri Tropoya/Arnavutluk'ta tarikat hizmetlerinde bulunduğu dikkat çekmektedir.

Halvetiyyeden Sofyalı Balî'nin (ö. 966/1553) Usturumca'da, Kurd Muhammed Efendi'nin (ö. 996/1587) Tatarpazar-
cıği/Bulgaristan'da, Nureddinzade Mustafa Musli-hiddin Efendi'nin (ö. 981/1573) Filibe/Bulgaristan'da, Hüseyin Şirazî'nin (ö. 1000/1591) Şiraz'da, Ali Dede Bosnevî'nin (ö. 1007/1598) Bosna'da, Abdülkerim Efendi'nin (ö. 1015/1606) İştîp/makedonya'da, Hayreddin Efendi'nin (ö. 1017/1608) Edirne'de, Ömer Fanî'nin (ö. 1033/1622) Debre/makedonya'da; Zıyâuddin Ahmed b. Mustafa (ö. 1090/1679) Blagay/Bosna'da, Şuhûdî Muhammed Efendi'nin (ö. 1126/1714) Babaeski'de; Müslim Efendi'nin (ö. 1166/1750) Belgrad ve Edirne'de, Ali Efendi'nin (ö. 1326/1908) Tütünce'de, Tiranlı Şeyh Ali Pazârî, Şeyh Ahmet b. Şeyh Ali Pazârî, Şeyh Mahmud b. Şeyh Ahmet, Şeyh Ali b. Şeyh Hasan, Şeyh Hasan b. Şeyh Mahmud, Şeyh Ahmet b. Şeyh Ali (ö. 1931) Tiran Şeyh Süleyman Halveti

² Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sûfîler/Tekkeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 311-312.

Tekkesinde hizmetleriyle dikkat çeken meşâyhtandır. Halvetiyye-yi Sünbülüyyeden Yusuf Sinan Efendi (ö. 979/1571) ve Yakub Germiyânî'nin (ö. 979/1571) Yanya'da, Necmeddin Hasan Efendi'nin (ö. 1019/1610-11) Samakov/Bulgaristan'da, Hasan Adlî Efendi'nin (ö. 1026/1614) Mora, Yanya ve Siroz'da; Halvetiyye-yi Ramazaniyyeden Mestçizade İbrahim Efendi'nin (ö. 1036/1626) Edirne'de, Ali Debbağ er-Rûmî Efendi'nin (ö. 1045/1635-36) Filibe'de, Lofçalı Ali er-Rûmî'nin (ö. 1095/1683) Lofça/Bulgaristan'da, Köstendilli Alâeddin Ali'nin (ö. 1143/1730) Köstendil'de, Hüseyin Rûmî Serezî'nin (ö. 1110/1699) Serez/Yunanistan'da, Saraçhane Tekkesinin kurucusu Osman Prizrenî'nin (ö. 1164/1747) Prizren/ Kosova'da; Halvetiyye-i Ramazaniyye'nin Hayatiye şubesinin pîri Mehmed Hayâtî'nin (ö. 1180/1766) Ohri/Makedonya'da, Şeyh Hüseyin Yenicevî'nin (ö. ?) Yenitsa/Yunanistan'da, Şeyh Ali Çobanî'nin (ö. ?) Çaya'da, Şeyh Ali Pazarî'nin Tiran'da, Şeyh Üveys, Şeyh Haydar Şeyh Mustafa ve Şeyh Adil Tiran Şeyh Üveys Hayati Tekkesinde; Halvetiyye-yi Gülşeniyyeden Abdülkerim Efendi (ö. 922/1584) ve Muhyî Efendi'nin (ö. 1014/1605) Edirne'de, Sezaî Hasan Efendi'nin (ö. 1151/1738) Mora ve Edime'de, Şerefuddin Şuayb Efendi'nin (ö. 1329/1911) Edirne'de; Halvetiyye-yi Mısriyyeden Ali Rıza Efendi (ö. 1280/1863) ile Ahmed Bedreddin'in (ö. 1285/1868) Atina'da; Halvetiyye-yi Sinaniyyeden Zuhri Ahmed Efendi'nin (ö. 1165/1751) Nevrapok ve Selanik'te; Halvetiyye-yi Uşşakiyyeden Cahidî Ahmed Efendi'nin (ö. 1070/1659) Edirne'de, Cemaleddin Uşşakî'nin (ö. 1164/1751) Edirne'de; Halvetiyye-yi Karabaşiyeden Şeyh Sinan'ın (ö. 1223/1808- 09) Has'ta hizmet veren şeyhler oldukları dikkat çekmektedir.

Mevleviyyeden Sineçak Yusuf Efendinin (ö. 953/1546) Vardaryenicesi'nde, Parsa Sabır Muhyiddin Dede'nin (ö. 1090/1679) Gelibolu'da; Adnî Recep Dede'nin (ö. 1100/1688) Siroz ve Belgrad'da, Gavsî Ahmed Dede'nin (ö. 1109/1697) Gelibolu'da; Enisî Recep Dede'nin (ö. 1145/1732) Edirne'de, Nazif Hasan Dede (ö. 1277/1860) ile İlbasanlı Niyazi Efendi (ö. 1307/1889-90) İlbasan/Arnavutluk'ta, Azmî Hüseyin Dede'nin (ö. 1311/1893) Gelibolu'da meşihat makamında buldukları bilinmektedir.

Celvetiyyeden Gafurî Mahmud Efendi'nin (ö. 1078/1667) Gelibolu'da; Atpazarlı Osman Fazlî (ö. 1102/1690) ile Fenayî Mustafa Efendi'nin (ö. 1115/1699) Şumnu/Bulgaristan'da, Abdülhıy Efendi'nin (ö. 1117/1705) Edirne'de, Vahdeti Osman'ın (ö. 1135/1722) Üsküp ve Edirne'de; Zatî Süleyman Efendi'nin (ö. 1151/1738) Gelibolu ve Keşan'da, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1174/1725) Aydos/Bulgaristan'da, Hikmeti Mehmed Efendi'nin (ö. 1165/1752) Rodoscuk'da, Fahrî Ahmed Efendi'nin (ö. 1214/1799) Gelibolu'da hizmet halkası oluşturdukları dikkat çekmektedir.

Kadiriyyeden Mustafa Efendi (ö. 1060/1649) ile Ahmed Efendi'nin (ö. 1070/1659) İştib'de, Kasmî Hasan Efendi'nin (ö. 1091/1680) Bosna'da, Nehrî Ahmed Efendi'nin (ö. 1182/1768) Tekirdağ'da, Ahmed Efendi'nin (ö. 1086/1675) Vodina/Yunanistan'da Ahmed Efendi'nin (ö. 1155/1737) Usturumca/Makedonya'da, Üveys Efendi (ö. 1197/1782-83), Derviş Salih (ö. 1203/1788) ve Şeyh Süleyman'ın (ö. 1169/1755-56) Bosna'da, Şeyh Mehmet Efendi'nin (ö. ?) Berat/Arnavutluk'ta, Hacı Ömer Yaşarî'nin (ö. ?) Tiran'da faaliyet yürüttükleri bilinmektedir.

Sadiyyeden Âcizî Süleyman Efendi'nin (ö. 1151/1738) İşkodra ve Prizren/Arnavutluk'ta, Buşatlı Âcizî Baba'nın (ö. 1622/1748-49) İşkodra'da, Zarifi Ömer Efendi'nin (ö. 1210/1795) Rusçuk/Bulgaristan, Baba Danyal'ın Tiran'ın Peze beldesinde, Baba Hacı Zeynelâbidin'in Tropoya/Arnavutluk'ta tekke hizmetlerini deruhte ettikleri görülmektedir.

Bektâşiyyeden İbrâhim Şemîmî Baba'nın (ö. ?) Fushekniya'da, Abdullah Melçanî'nin (ö. ?) Melçan'da, Cefâî Baba'nın (ö. ?) İlbasan'da, Sâdık Baba'nın (ö. ?) Koştan'da, Hacı Hüseyin Baba (ö. 1301/1883), Baba Hacı (ö. 1308/1890), Mehmet Baba (ö. 1352/1933) ve Baba Murtaza'nın (ö. 1367/1947) Arnavutluk beldelerinde; Baba Tâhir, Baba Câfer, Baba Şâban, Baba Hüseyin, Baba Kamber ve Baba İlyas'ın Berat/Arnavutluk'un Priştâ Köyü Bektâşi Tekkesinde; İbrâhim Şemîmi Baba, Cefâî Baba, Mustafa Keşfi ve Ali Hakkı Baba'nın İlbasan Cefâî Baba Tekkesinde; Hüseyin Baba, Yaşar Baba,

Haydar Baba, Câfer Baba, Baba Lütfü Cani ve Baba Faya Martaneşi İlbasan Martaneş Bektâşî Tekkesinde; Nasibi Tâhir Baba, Baba Aluş, Baba Mustafa Kenzî, Baba Şem'î ve Baba Abidin Fraşırı Nasibi Tâhir Baba Tekkesinde; Üsküdarlı Muhammed Asım Baba (ö. 1210/1796), Türk Hasan Baba (ö. 1213/1798), Erginli Süleyman Baba (ö. 1221/1806), Ali Baba Gega (ö. 1236/1830), Hacı Yahya Baba (ö. 1252/1836), Türk İbrahim Baba (ö. 1261/1845), İlbasanlı Hüseyin Baba (ö. 1277/1861), Hacı Ali Hakkı Baba (ö. 1325/1907), İlbasanlı Selim Rûhi Baba (ö. 1363/1944) Gjirokaster/Ergiri Âsım Baba Bektâşî Tekkesinde; Sâdık Baba, Muharrem Baba, Baba Kaso, Baba Ahmet ve Baba Şefket Koştani Tepedelen Koştan Köyü Bektâşî Tekkesinde; Baba Horasânî, Baba İbrahim, Baba Yahya, Baba Selman, Baba Şükrü, Baba Şaban ve II. Baba Kolonya'nın Kesandre Köyü Hacı Baba Horasânî Tekkesinde; Arnavut şairlerinden Baba Abidin Leskoviku, Baba Saîd (ö. 1339/1920) ve Baba Rızâ (ö.1361/1942) Leskovik şehrindeki Baba Âbidin Bektâşî Tekkesinde; İlbasanlı Sâlih Baba, Baba Abdullah (ö.1307/1889), Baba Haydar (ö. 1329/1911) ve Zülfo Baba Turanî Korça/Göriçe Turan Bektâşî Tekkesinde; Durbalı Sultan Baba (ö. 928/1522), Bağdatlı Musa Baba (ö. 960/1553), Şahin Baba Horasanî (ö. 989/1581), Halepli Cafer Baba (ö. 1005/1596), Mısırlı Hacı Ali Baba (ö. 1013/1604), İskenderunlu Tayyar Baba (ö. 1037/1627), Bağdatlı Kasım Baba (ö. 1055/1645), Kerbelalı Emin Baba (ö. 1066/1655), Lahori Mustafa Baba (ö. 1071/1660), Basralı Zeynelabidin Baba (ö. 1074/1663), Kırşehirli Yahya Hadi Baba (ö. 1091/1680), Şemsettin Ali Baba (ö. 1105/1694), Bağdatlı Seyyid Maksud Baba (ö. 1125/1713), Bağdatlı Salih Baba (ö. 1137/1725), Basralı Mensur Baba (ö. 1147/1735), Erzurumlu Edhem Naki Baba (ö. 1157/1744), Bağdatlı Selim Baba (ö. 1167/1753), Tiranlı Hüseyin Baba (ö. 1193/1779), Hasan Baba (ö. 1208/1794), Debreli Hasan Baba (ö. 1208/1794), Mahmud Baba Gega (ö. 1216/1802), İpekli Mehmet Baba (ö. 1224/1809), Mahmud Baba (ö. 1226/1811), Erpirili Cemali Baba (ö. 1231/1815), Konicalı Cemal Baba (ö. 1235/1819), Hüseyin Baba Gega (ö. 1261/1845), Ergirili Muhammed Mahzunî Baba (ö. 1282/1867), Aşçı Baba (ö. 1284/1869), Permetli Bayram Baba (ö.

1321/1904), Kaplaralı Nazif Baba (ö. 1322/1905), Bubzi Tahir Baba (ö. 1338/1919), Beradı Kazım Baba (ö. 1361/1942), Skraparlı Seyyid Baba (ö. 1361/1942) Yunanistan'ın Thesalia (Farsalla) bölgesindeki Durbalı Tekkesinde tekke hizmetlerini yürütmüşlerdir.

2. Balkanlarda İslâm'ın Yayılmasında Tasavvufun Rolü

Daha önceden Bogomil inancına sahip Boşnaklar ve Arnavutlar başta olmak üzere Balkan halklarının İslâm'ı seçmelerinde tasavvufî düşüncenin doğrudan etkisi olmuştur. Zira Bogomil inancının ontolojik ve epistemolojik yaklaşımları dervişlerin tasavvufî tecrübelerinden etkilenmelerini sağlamıştır. Diğer yandan Balkan halklarının İslâm'ı kabul etmeleri belirli bir süreçten geçmek suretiyle vuku bulmuştur. Derviş zümreler onların inançlarında yüzeysellikten derinliğe doğru bir dönüşüm gerçekleştirmelerine uzun soluklu çaba sarf etmişlerdir.³ Dolayısıyla gerek İslâm'ın gerekse Osmanlı idaresinin yayılmasında ve İslâm'ın Balkan halkları arasında özellikle Arnavut ile Boşnaklar tarafından toplu şekilde benimsenmesinde Osmanlı öncesinde bölgeye yayılan dervişlerin etkili oldukları görülmektedir.⁴

Ömer Lütfi Barkan'ın deyimiyle kolonizatör Türk dervişleri olan bu öncü kuşak yeni fethedilen topraklara doğru göç etmiş, ıssız bölgelere ve stratejik noktalara yerleşmiş, fetih hareketlerine bizzat katılmış derviş gazilerdir.⁵ Rumeli coğrafyasını "dest-i takvâ" ile İslâm'a kazandıran, "il'ây-ı kelimetullah" şuuru ile bu toprakları yeniden ete kemiğe

³ Metin İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s. 43.

⁴ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 41. Ayrıca bkz: İtir Rruqa, *Arnavutluk'ta İslâm - Hıristiyanlık Karşılaşması (1385-1600)* (Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016), 131-134.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstilka Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sy. II, Ankara 1942, s. 279-304.

büründüren, Horasan'dan sürüp gelen Anadolu mayası ile Rumeli'yi meczeden, Balkanlar'da İslâm'ın kültür, medeniyet, maneviyat ve mimarî mahsullerini çiçeklendiren fetih hareketinin motor gücü gazi dervişlerdir. Gazi dervişlerin en önemli özelliği sahip oldukları dinamik ve hamleci güçtür. Onları başarılı kılan yegâne haslet ise mahviyet ve kemal sahibi bir ruha ve inanışa sahip olmalarıdır.⁶ Rumeli'ye gelen gazi dervişlerden biri de Akyazılı'dır. Kendisi önce Bursa'ya gelmiş, daha sonra Adapazı'na geçmiş, oradan da Pravadi/Bulgaristan'da Müslüman Dobruca/Romanya kralından izin alıp Batova/Bulgaristan vadisine yerleşmiştir. Türbesi tarih boyunca bölge halkları tarafından şifa kaynağı olarak görülmüştür. Dolayısıyla Akyazılı, Balkan Müslümanlığında payı olan gazi-dervişlerdendir.⁷

Alperenlerden biri olarak fetih ordularının öncüsü olarak Balkanlar'a yerleşip bölge halklarının İslâm'la tanışmasını sağlayan ve beldelerin fethinden önce gönüllerin fethini gerçekleştiren öncü birliklerden bir diğer ismi Haskovo/Bulgaristan yakınında bir tekkenin kurucusu olan Otman Baba'dır (ö. 883/1478-79). Otman Baba Dobruca/Romanya, Deli Orman/Bulgaristan, Rodop/Bulgaristan ve Trakya'nın doğusunda derin izler bırakmış kalender meşrep sûfilerdendir. Varna ile Balçık/Bulgaristan arasındaki kendi adını taşıyan bir tekkede metfun bulunan Otman Baba tarih boyunca saygı ve hürmetle anılan şeyhlerden olmuştur.⁸

Balkanlarda tasavvufun yaygınlaşması ve İslâm'ın din olarak benimsenmesinde tebliğci ruha sahip tarikatların

⁶ Mehmet Demirci, "Gazi dervişler ve Balkanlar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 12, sayı: 27, 2010, s. 159.

⁷ Demirci, "Gazi dervişler ve Balkanlar", *Tasavvuf*, sy. 27, s. 151.

⁸ Nathalie Clayer & Alexandre Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 302.

başında Bektâşîyye gelmektedir. Balkanlar'da yaşayan halkın mensup olduğu mevcut tarikatların arasında Balkan sakinlerinin kültürel, sosyal ve siyasal yaşamında Bektâşîliğin özel bir konumu bulunmaktadır. Özellikle Balkanlar'da yaşayan Müslümanlar arasında en çok nüfusa sahip olan Arnavutlar üzerinde Bektâşîlerin tesirleri oldukça yüksektir. Bektâşîliğin Balkanlar'a yerleşmesinin iki yönden söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi XIII. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın bu bölgelere henüz gelmeden önceki gezici dervişlerin boş ve tenha arazilerde yerleşip tekke ve zaviyelerini inşa etmesiyle olmuştur. Bu şekilde İslâm'ın tebliğini gerçekleştiren şahsiyetlerin başında hiç şüphesiz Sarı Saltuk yer almaktadır. XII. asırda Avrupa'nın güneydoğusundaki birçok ülkede faaliyet gösteren, kahramanlığı ve veliliği hakkında çok fazla menkabevî rivayetler nakledilen Sarı Saltuk'un varlığını ve faaliyetlerini ancak mahalli ananeler, şifahi rivayetler, mezar ve türbelerden öğrenmekteyiz. Her ne kadar bölgede faaliyet göstermiş değişik tarikatlar ve tekkeler onu kendi aralarında göstermeye çalışmışlarsa da Sarı Saltuk'un Bektâşîler arasında en fazla şöhret kazandığı ve Balkanlar'da yaşayan halk arasında Bektâşîyye Tarikatı ile özdeşleştirildiği bir gerçektir.⁹

Bektâşîliğin Arnavutluk, Bosna-Hersek, Sırbistan, Kosova ve Makedonya'ya yayılmasının ikinci yönü Osmanlı'nın bu yerleri tamamen fethedilmesinden sonra peyderpey ve değişik vesilelerle gelen Bektâşî babalarının aracılığıyla olmuştur. Bu erken Bektâşîlik yolunun en ünlü tebliğcilerinden biri olan Seyyid Ali Sultan Doğu Yunanistan, Doğu Bulgaristan ve Güney Romanya'da vaaz ederek insanlara İslâm'ı ve Bektâşîliği anlatmıştır.¹⁰

⁹ Clayer & Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, s. 301.

¹⁰ Seyyid Ali Sultan Yunanistan'ın Dimetoka şehrine yerleşerek orada kendi adıyla anılacak ve şöhreti Balkanlar'ın dört tarafına yayılan bir dergâh kurmuştur. Kızıl Deli adıyla da bilinen Seyyid Ali Sultan, *Vilâyetnâme'de* kendilerine rüyalarında Resulullah (s.a.v.) tarafından

Bektâşîliğin fetih topraklarında yayılmasının nedenlerinin birisi de şüphesiz Yeniçerlikle Bektâşîliğin ilişkisidir. Bu ilişki gereği Yeniçerilerin gittiği her yere Bektâşîlik de gitmiş oluyordu.¹¹ Bölgede değişik zamanlarda hizmet etmiş Bektâşî büyüklerinin türbeleri ile Bektâşî tekkelerine Balkanlar'ın her tarafında rastlamak mümkündür. Ancak Arnavutların çoğunlukta olduğu bölgelerde daha yaygın oldukları da bir gerçektir.¹²

3. Balkanlarda Tekkelerin İktisadî ve Sosyal Faaliyetleri

Rumeli'ye yerleşmeye başladığı ilk devirlerden itibaren Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân metotlarından biri de şeyh veya denişlerin kurduğu zaviyelerin etrafında oluşan nüfusun köy şekline dönüşmesiydi. Böylesi yerlerin toprakları genellikle vakıf olarak görülmekte ve vergi muafiyetine sahip bulunmaktaydı. Bunun sonucu olarak da zaviyelerin etrafında nüfus oranı hızla artmaktaydı.¹³ Daha sonra uygulanan göçmen politikasıyla da bölgeye gerçekleşen derviş göçü devam

kılıç kuşandıracak olan Hacı Bektâş-ı Veli'ye gitmeleri söylenen kırk kahramandan biri olarak tanıtılır. Seyyid Ali Sultan'ın Dimetoka'da kurmuş olduğu tekke zamanla Hacı Bektâş'taki Pîr Evi'nden sonra ikinci büyük tekke mevkiine yükselmiştir. Daha sonraları bu tekkeden Balım Sultan, Vahdetî Dede, Sadık Abdullah Baba gibi Bektâşî büyükleri yetişmiş ve Bektaşîliği tüm Balkan Yarımadasına yaymışlardır. Bugün Didymoteithon veya Dimetoka adıyla anılmakta olup Türkiye sınırına yakın, Edirne'nin 40 km. güneyinde ve Uzunköprü'nün 20 km. batısında bulunan Dimetoka, Osmanlı Rumeli'sinin önemli merkezlerinden biridir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde bir ilim ve kültür merkezi olan Dimetoka'da Osmanlıların kurduğu ilk sosyal ve dinî kurum Abdal Cüneyd Zaviyesi ile Bektaşîliğin ikinci pîri Balım Sultan'ın yetiştiği Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) Tekkesi mevcuttur. Bkz. Michael Kiel, "Sarı Saltık ve Erken Bektâşîlik Üzerine Notlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, yıl 2, II, 19, Aralık 1980, s. 25.

¹¹ Ethem Ruhi Fırlalı, *Alevîlik-Bektâşîlik*, Ankara 1991, s. 154.

¹² İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 236-237.

¹³ Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, 279-386.

ettirilmiştir. Anadolu'dan Rumeli'ye gerçekleşen konar-göçer aşiretlerin şeyh ve dervişlerin riyasetinde bilhassa Rumeli'deki köprü ve geçitlere yerleştirilmesi bölge halklarıyla dervişlerin yakın temas kurmasını sağlamıştır.¹⁴ Uygulanan iskân politikası çerçevesinde Osmanlılar, fetihlerin genişlemesine bağlı olarak tarikat şeyhleri ve dervişlerini, tüccarlarla sanat erbabını kasaba ve köylere yerleştirmiş, o kasaba ve köylerin fizikî yapısını değiştirmiş ve o zamana kadar iskân edilmemiş olan yerlerde yeni yerleşim birimleri kurmuşlardır. Balkanlar'da ulaşım bakımından ve ticaret için müsait olan, verimli arazilerde kurulan zaviyeler etrafında aileler ve aşiretler yerleşmiş, bunun sonucu olarak da yeni köy ve şehirler oluşmaya başlamıştır. Devlet tarafından özellikle seyahat ve pazar için tehlike teşkil eden yerlerde kurulması teşvik edilen zaviyeler aynı zamanda yörenin güvenliğini de sağlamışlardır.¹⁵ İnceliğin, kibarlığın, zarafetin, nezaketin, insan sevgisinin, çalışmanın, hikmetin ve sanatın merkezî olarak faaliyet gösteren bu zaviyeler dini, rengi, düşüncesi, ırkı ne olursa olsun, insan denilen varlığı lâıykıyla sevmek, hakkına saygı göstermek, hata ve kusurlarını hoş görmek anlayışıyla insanın insanlara karşı olan sevgi bağının en belirgin şeklini temsil etmişlerdir. Tekkelerin uyguladığı bu yöntem sayesinde, birbirinden farklı toplumsal statülere sahip olan topluluklar tekkelerin etrafında toplanmıştır.¹⁶

Balkanlar'da tasavvufun yayılması ve sûfîlerin bölgede hizmet üretmeleri özellikle Osmanlı devlet erkânının doğrudan desteği ile olmuştur. İlk Osmanlı sultanları Anadolu'da olduğu gibi Rumeli'deki fetihler ve faaliyetler esnasında da ahiler ve şeyhler ile ilişki kurmuşlardır. Osmanlı sultanları derviş kitlelerin Rumeli'ye geçip tekke kurmalarını ve zaviye faaliyetlerini burada sürdürmelerini teşvik etmişlerdir. Gelibolu'daki 767/1365-1366 tarihli Ahi Musa Zaviyesi ve Murad Hüdâvendigâr'ın "Yegân Reis"'e bağışladığı Malkara Zaviyesi, Dimetoka'da Abdal Cüneyd'e verdiği zaviye ile Ezine

¹⁴ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 54.

¹⁵ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 76.

¹⁶ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 286.

fethinde büyük rolü olan Ahî Yunus adına Gazi Süleyman Paşa tarafından yaptırılan zaviye ve daha sonraki yıllarda Şumnu, Varna ve Dobruca gibi yerlerin fethedilmesinde dervişlerin faaliyetleri böylesi maddî ve manevî desteğin örneklerinden bazılarıdır.¹⁷

Bilhassa sahipsiz ve boş bırakılan arazilerde kurulan tekke ve zaviyelerde dervişler üretim ve imal faaliyetlerinde bulunmuş, arazi ve toprağı işlemiş, sanat ve mesleki faaliyetleri sürdürmüş, tekkelerini ilim, kültür ve sanat merkezleri haline getirmişlerdir. Genellikle bu tekke ve zaviyelerin etrafında oluşan yerleşim birimleri o zaviyeyi kuran şeyh ve dervişlerin isimleriyle anılır olmuştur. Şeyhler Köyü,¹⁸ Dervişler Köyü,¹⁹ Tekke Mahallesi,²⁰ Dedeköy²¹ gibi isimlerle anılan yerleşim yerleri bu gerçeğin bir göstergesidir.²² Tekke ve zaviyelerin bu dönemlerdeki temel fonksiyonu boş topraklara yerleşip ekip biçmek suretiyle buraları şenlendirmek, mamur etmek ve alın teriyle elde ettikleri bu mahsulü etrafındakilere dağıtmaktı.²³ Dolayısıyla şeyhlerin ve dervişlerin kendi el emeğiyle geçinmeyi prensip edinip tekkelerinde mesleklerini icra ettikleri ve bu şekilde halka yardım ettikleri görülmektedir. Örneğin Arnavutluk'un Peşkopeja ve İlbasan Kadirî Tekkeleri dericiliğin yapıldığı atölye işlevini görmekteydi.²⁴

¹⁷ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 76.

¹⁸ Makedonya'nın Gostivar şehrinden 5 km. Uzaklıkta Vardar nehrinin kaynadığı yerdir. Bugünkü ismi Vrutok'tur, içinde ise eski ismini "Şeyhler" taşıyan bir mahalle vardır.

¹⁹ Pirlepe'den birkaç kilometre uzaklıkta bir köy.

²⁰ Kalkandelen Harabâti Baba Bektâşi Tekkesi civarındaki mahalle.

²¹ Makedonya Radoviş şehrinden 7 km uzaklıkta bir köy. Türkler bu köyü 1955 yılında boşaltıp Türkiye'ye göç ettikten sonra köye yerleşen Hıristiyan ahali bu köyün ismini değiştirmiş ve Radanya ismini vermiştir.

²² Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sy. II, s. 303.

²³ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 47.

²⁴ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 292.

Tekkeler kuruluş döneminde şehirlerin ve yerleşim birimlerin dışında kurucularının seçtikleri yerlere yerleştikleri halde, daha sonraları sarayın sûfilere gösterdiği yakın ilgi ve alâkadan dolayı dervişlerin irşat faaliyetlerini yürütmek için en uygun gördükleri yerlere de tekkeler kurulmuştur. Bunlar yeni fethedilen yerleri şenlendirmek, askerî sevk ve idareyi kolaylaştırmak, iç ve dış ticaret engellerini ortadan kaldırmak, fikir ve mal naklini sağlamak, ümitsizlere kurtarıcı eli uzatmak gibi sosyal hayatı kuvvetlendirmek ve İslâm dinini ulaşılabildikleri yerlere kadar götürmek gibi gayelerle mühim noktalarda vazifelerini sürdürmüşlerdir. Psikolojik ve tıbbî sorunlara varıncaya kadar Anadolu'da olduğu gibi Balkanlar'da da geniş bir hizmet sahası olan tekkeler okul, hastane, spor yeri, dinlenme yeri, güzel sanatlar merkezi, edebiyat ve zikir mekânı olarak faaliyet göstermiştir.²⁵ Değişik sebeplerden dolayı bunalıma giren veya ruh hastalıklarına kapılan insanlar tekkeleri dertlerine deva olan yerler olarak görmüşlerdir. Mulla Mustafa Başeski kendisinin Saraybosna Hacı Sinan Tekkesi şeyhi Hacı Muhammed'den ruh hastalarını tedavi etmekte kullanılan metotları öğrendiğini ifade etmektedir.²⁶

Tekkeler bir sosyal yardım kurumu olarak faaliyet gösterdiklerinden fakir, düşkün, miskin, yetim ve kimsesizlerin devamlı uğrayıp ihtiyaçlarını temin ettikleri yerler olarak halkın sempatisini kazanmışlardır. Balkanlar'daki büyük tekkelerin hemen hepsinin yanında ücretsiz yemek verilen imaretler vardı.²⁷ Saraybosna'daki Gaziler Tekkesi, Kalkandelen'deki Harâbâtî Baba Tekkesi ile Ohri'deki Zeynel Âbidin Tekkesi bu durumun başlıca örnekleri idi. İsmi geçen bu tekkelerde her gün herkese bir öğün yemek dağıtılırken diğer tekkelerde olduğu gibi özellikle Ramazan ve Aşure gibi mübarek günlerde din, dil,

²⁵ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 266.

²⁶ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 292.

²⁷ Kadir Özköse, "Balkanlar'da Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Mayıs 2014*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 192.

irk gözetilmeden iftar sofrası kurulduğu kaynaklarda yer almaktadır.²⁸

Tekke şeyhleri yöneticiler nezdindeki imtiyazlarını kullanarak halkın kimi sorunlarının çözümlenmesinde yardımcı olmuşlardır. Kalkandelen yöneticisi Abdurrahman Bey zamanında Harâbâtî Baba Tekkesi postnişini Âdem Baba, halkı fakir olan Perşevce köyünden vergi alınmamasını Bey'e rica etmiş ve Abdurrahman Bey de bunu kabul etmiştir.²⁹

Arnavutluk'un Kosova ve Makedonya sınırında bulunan Luma'daki Halveti Tekkesinin on dokuzuncu asırdaki şeyhi Hasan Efendi dirayetiyle meşhur bir isimdir. İsyanlarla kaynakayan ve eşkıyaların kol gezdiği Kuzey Arnavutluk'un Luma bölgesinde sosyal hayatı ve insanların davranışlarını kontrol etmede oldukça başarılı olmuştur.³⁰

Güçlü vakıf faaliyetleriyle Nakşebendîliğin Bosna-Hersek'te yayılmasına katkı sağlayan İskender Paşa Zaviyesi ise XIX. asırda meydana gelen isyanların ve huzursuzlukların yatıştırılmasında da etkili olmuştur.³¹

İşkodra'dan manevî işaretle Arnavutluk'a gelen Ramazaniyye Tarikatı şeyhi Ali Pazarî ise daha sonra Tiran adını alacak olan şehrin Pazar beldesine tekkesini kurar. Tiran ahalişi Ali Pazarî'nin önceleri mesken tutmasını istememelerine rağmen, kerametlerini müşahede edince Tiran'ın önde gelenleri dervişi olmaya başlarlar. Kısa bir müddet sonra irşat hizmeti Tiran'ı aşmıştır. Bu sebeple "Tiran'ın Azizi" lakabıyla şöhret kazanmıştır. Bazı ilahileri Arnavutçaya tercüme edilmiştir.³²

Ramazaniyye şeyhlerinden Hasan Plaku'nun şeyhliği zamanında Durmuş Paşa adında bir Osmanlı kumandanı cizye

²⁸ Yüceer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 47.

²⁹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 292.

³⁰ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 188-189.

³¹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 142-144.

³² Semih Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî ve Telvihât-ı Sübhâniyye*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 156.

ve asker toplamak için Tiran'ın çıkışında ordusuyla konuşlanır. Halka yönelik baskısı artınca, halk Mirdita ve Dibra'dan yardım talebinde bulunur. Paşa bunu duyunca önceden harekete geçer. Şeyh Hasan, Kaimi Ailesine mensup bir dervişini görevlendirip Durmuş Paşa'ya gönderir. Üç dört gün çatışma olmaması için süre talep eder. Paşa bu talebi reddedip elçiye "Şayet Müslüman olmasaydın senin kefenini alırdım." diye karşılık verir. Şeyh Hasan, "Barış için gelen birisine bu reva değildir" der. Fakat Durmuş Paşa bir süre sonra vefat eder. Şeyh Hasan bunun üzerine, "Başkası için kazdığı mezara kendisi yuvarlandı" der. Paşanın mezarını askerleri tekke bahçesinde açmak isterler. Şeyh Hasan "Kadın ve çocukların katiline tekkemizde yer yoktur" şeklinde cevap verir ve Paşa öldüğü yere defnedilir. Metfun olduğu yere "Meçhul asker mezarı" denmektedir. Askerleri paşaları için en azından tekkede hatim merasimi yapılmasını isterler ama bu istekleri de karşılıksız kalır. Şeyh Hasan askerlere paşanın günahlarının affı için helva pişirtip Tiran halkına dağıtmalarını tavsiye eder. Tiran'da bereketli olan sene için "Durmuş Paşa'nın helvası gibi oldu" tabiri kullanılagelmiştir.³³

Tekkelerin sosyal hayattaki fonksiyonlarını 1992 Savaşında Bosna Hersek'in savunmasında oynadıkları rolle özetlemek istiyorum. Tekkeler o dönemde halkın ve birçok dervişin bu mücadeleye katılması için ellerinden geleni yaparlar. Meytaş Nakşbendî Tekkesi Şeyhi Halil Brzina (en-Nakşî el-Bosnavî), o yıllarda Bosna ordusunun önemli komutanlarından birisidir. Üç yıl süren Saraybosna kuşatmasında Müslümanlar dış dünya ile bağlantılarını İğman Dağından sağlarlar. İğman Dağı Saraybosna'nın tek çıkış yolu olması hasebiyle Sırpların ele geçirmek istedikleri bir merkez, Bosnalıların ise sırtlarını dayadıkları bir sığınak olur. İşte o dağın komutanı Halil Brzina: halkının dini, imanı için, vatanı için savaşır ve İğman Dağı Bosnalılarda kalır. Kolordu komutanı olarak emekli olduktan sonra Saraç İsmail Camii

³³ Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 157.

yanında tesis ettiği tekkenin postnişinliği vazifesini yürütmüştür.³⁴

4. Balkanlarda Tekkelerin İlmî ve Kültürel Faaliyetleri

Osmanlıların Balkanlara gelişinden itibaren sadece siyasî ve askerî kuvvetin yeterli gelmeyeceğini idrak etmiş ve fetihlerin kalıcılığını sağlamak için ihtiyaç nispetinde medrese, tekke ve zaviyeler inşa ederek, cemiyet hayatının düzenli olmasına itina göstermişlerdir.

Balkanlardaki tekke ve medrese ilişkileri İstanbul'dan farklı bir çizgi takip etmemiştir. Nasıl ki İstanbul ve Anadolu'da iki müessese arasında kurulan iyi ilişkilerin yanı sıra belirli zamanlarda tekke ve medrese arasında belirli sebeplerden dolayı anlaşmazlıklar çıkmış ise aynı şekilde Bosna-Hersek, Sırbistan, Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'ta da çıkmıştır veya daha doğrusu merkezde izlenen davranışlar çoğu zaman taşraya da yansımıştır.

Fetih hareketleri döneminden beri sûfiler ve ulema arasında pek ayrılık olmamış, tam aksine pek çok âlim tarikatlara intisap ederek tekkelerde irşat hizmetine devam etmiştir. Diğer taraftan ise birçok sûfi ve tekke kurucusu da belirli şehirlerde kurulan medreselerde müderrislik yapmışlardır.

Tekke ve medrese ilişkilerinde düşünce ve fikir beraberliğinden öte mekân birliği de göze çarpmaktadır. Bosna ve Makedonya'nın belirli şehirlerinde kurulan hankâh ve tekkeler çeşitli sebeplerden dolayı medreseye dönüştürülmüş ve günümüze kadar medrese olarak çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Meselâ: Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Medresesi bunlardan biridir.

Bosna-Hersek, Sırbistan, Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'ta faaliyet yürüten çoğu tarikat şeyhinin ve dervişlerin şeriat ilimlerini, yâni zahirî ilimleri tahsil etikleri görülmektedir. Daha sonraları ise seyr u sülûk neticesinde elde

³⁴ Sema Özkul, "Tekkeler Şehri Saraybosna'da Nakşebendî İzleri", *Keşkül*, Sayı: 20, 2011 Güz, s. 115.

ettikleri manevî ilimleri zahirî ilimlerle meczetmeye çalışmış ve ehlisünnet anlayışına uygun bir tasavvuf öğretisi geliştirmişlerdir. Özellikle Mevlevîlik, Nakşibendîlik ve Halvetîlik gibi tarikatlarda bu gelenek devam etmiştir.³⁵

XIX. asırda Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'daki tekke-medrese ilişkilerinde yeni bir tezahür ortaya çıkmıştır. Uzun zaman hankâh olarak faaliyet gösteren binalar bu dönemde daha çok zahirî ilimlerin okutulduğu medreselere dönüşmüştür. Buna rağmen yine de tasavvuf dersleri ve dervişler bu tekkelerden uzaklaştırılmamış, tam aksine birçok şeyh müderris olarak görev yapmıştır. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Hankâhı ve Mostar Koski Mehmed Paşa Hankâhı gibi dergâhlar bu durumun birer örneğidir.³⁶

Kosova'da Prizren, Yakova, Mitroviçe şehirlerinde faaliyet gösteren Mevlevî, Halvetî, Kadirî, Rifâî ve Sa'dî tekkelerinde şeyhlik yapan zatlar bu şehirlerin ve genelde Kosova'nın ilmî müesseselerinde de aktif olarak yer almışlardır. Osmanlı'nın son dönemleri ve çöküşünden sonra Arnavutça eğitimin ilk tohumlarını atan ve ilk ders kitaplarını yazarlar genelde tekke çevrelerinden çıkmıştır. Prizren Saraçhane Karabâşiyye Tekkesinin şeyhlerinden olan Şeyh Hüseyin XIX. yüzyıl sonlarında Prizren'de bir medrese açmış ve orada dinî derslerin dışında edebiyat, musiki dersleri de okutmuştur. Bu medreseden mezun olan talebeler Birinci Dünya Savaşından sonra Kosova'nın birçok şehrinde medrese ve tekkeler açmışlardır.³⁷ Halvetîlerin öğretileri ulema kesimi arasında da oldukça etkili olmuştur. Zikrettiğimiz bölgelerin birçok şeyhi tekkedeki şeyhliğin yanında medreselerde de ders vermişlerdir. Bazı tekkelerde hadis ve tefsir dersleri okutulmuş ve bölge vaizleri buralardan ders almışlardır.³⁸

Bosna-Hersek'in Mostar şehrinde Koski Mehmed Paşa tarafından kurulan 11 odalıklı hankâh aynı zamanda bir medrese

³⁵ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 267-268.

³⁶ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 270.

³⁷ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 271.

³⁸ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 192.

olarak da çalışmıştır. Bu hankâh-medresede son dönemde, 1870-1930 yılları arasında, Bosna-Hersek'in tanınmış âlimlerinden olan Abdullah Efendi Ricanoviç (Mostar müftüsü), Hamza Efendi. Ruziç, Hasan Efendi Nametak gibi zatlar ders vermiştir. Hankâhın şeyhlerinden olan Mostarlı Fevzî (ö. 1160/1747)'de medresede *Mesnevî* dersleri okutmuş ve semâ âyininin sembollerini açıklamıştır.³⁹ İskender Paşa Zaviyesinin şeyhi Arif Kürdî gibi⁴⁰ Balkanlar'daki medrese çevreleri Nakşibendîlik ve Halvetîliğe yoğun rağbetinin yanı sıra diğer tarikatlara da ilgi göstermişlerdir. Bu tarikatların ileri gelen birçok şeyhinin medrese kökenli olduğu, bölgenin medreselerinde ders okuttuğu ve ilmiyeden pek çok müride sahip bulunduğu görülmektedir.⁴¹

Saraybosnalı şair Reşîd Efendi Saraybosna'nın Eugen Savoyiski tarafından yakıldıktan sonraki hâlini anlatan şiirinin ilk beytinde "Saraybosna Mevlevi Tekkesinin ilimler hazinesi ve müderrislerin yetişme yeri olduğunu" söylemektedir.

³⁹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 268.

⁴⁰ 1285/1868 yılında İstanbul'dan Saraybosna'ya gelen Şeyh Ârif Kürdî Saraybosna İskender Paşa Zaviyesine şeyh tayin edilmiş ve aynı zamanda Mısırî medresesinde de müderrislik yapmıştır. 1878 yılında Şeyh Arif Kürdî Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Hankâhı (medresesi) şeyhi ve baş müderrisi olarak tayin edilmiştir. Şeyh Ârif Kürdî'nin İbnü'l-Arabî hayranı ve âşığı bir zat olduğu rivayet edilmektedir. O, Avusturya'nın işgalinden sonra Gazi Hüsrev Bey Hankâhında *Füsûs* dersleri okutmuş ve XX. asırda Bosna-Hersek'in Reîsü'l-ulemâ, Yüksek Şeriat Okulu ve Yüksek Lise müdürlüğü gibi ehemmiyetli mevkilerde görev yapmış olan Cemâluddin Efendi Çauşeviç, Salih Efendi Trako, Ahmed Hacıyahîç ondan bu dersleri dinlemişlerdir.⁴⁰ Şeyh Arif Kürdî'nin müritlerinden olan Hüsnü Efendi Numanagiç şeyhinin tavsiyesi üzerine Mısır'a giderek el-Ezher'de tahsilini tamamladıktan sonra Bosna'ya dönmüş ve Foynitsa ile Visoko medreselerinde müderrislik yapmıştır. XIX. asrın sonlarında Travnik şehrine müftü olmuş ve 1927 yılındaki vefatına kadar o görevde kalmıştır. 1931 yılında Visoko'da vefat eden Hüsnü Efendi Numanagiç Visoko ve Travnik Nakşibendî tekkelerinin kurucusudur. Bkz. İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 269.

⁴¹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 273.

Saraybosna Mevlevi Dergâhında Bosna-Hersek'in ilmî ve sosyal hayatında önemli mevkilere oturmuş zatlar yetişmiştir. Örneğin İsa Bey Vakıflarının genel mütevellisi Fadıl Efendi Husniç, Gazi Hüsrev Bey Medresesi müdürü Halim Efendi, Mevlevi Tekkesi şeyhi, Saraybosna kadısı Muhammed Şeyh Fikrî bunlardan sadece birkaçıdır.⁴²

Arnavutluk'ta Mevlânâ ve *Mesnevî*'nin özel bir yeri vardır. Osmanlı ve Osmanlı sonrası dönemde birçok Arnavut şairi Mevlânâ ve *Mesnevî*'den etkilenecek şiir yazmıştır. Arnavutların en büyük şairlerinden biri olan Naim Fraşeri (1846-1900) Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin başındaki *Ney* ile ilgili beyitlerden etkilenecek "*Dhembjet e Fyellit*" (*Kavalın Acları*) isimli adeta serbest tercüme denilebilecek bir şiir yazmıştır.⁴³ Blagay Halvetî Tekkesinin kurucusu olan Zıyâuddin Ahmed b. Mustafa (ö. 1090/1679) şeyhliği yanında Mostar'da müftülük de yapmıştır.⁴⁴ Yine XVI. yüzyılın ilk yarısında Akhisarlı Hasan Kâfî'nin (ö. 1026/1616) kurmuş olduğu tekke ve medrese de bu iki müessesenin Bosna-Hersek'te büyük ölçüde birlikte hareket ettiğini gösteren bir diğer yapılanmadır.

Ohri ve Kırçova şehirlerinde bulunan Halvetiyye-yi Hayâtiyye tekkelerinin şeyhlerinden bazıları aynı zamanda medresede de müderrislik yapmışlardır. Kırçova Hayâtiyye Tekkesinin kurucusu olan Şeyh Âdem, Pîr Mehmed Hayâtî'ye intisap etmeden önce müderristi. Ohri'den hilafetnâmeyle döndükten sonra ona ilk intisap edenler onun talebeleri olmuştur. Ohri Hayâtiyye Âsitânesinde postnişinlik yapan Şeyh Abdülkerim'in Ohri'de bulunan dârü'l-huffâzda da hafızlara tecvid dersleri verdiği rivayet edilmektedir.⁴⁵

XVI. yüzyılın ilk yarısında Akhisarlı Haşan Kâfî'nin (ö. 1026/1616) kurmuş olduğu tekke ve medrese bu iki

⁴² İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 268.

⁴³ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 137.

⁴⁴ *Durretu'l-fetâvâ, Muhtasar-ı Kudûrî'nin şerhi, Envau 'd-delâil, Tenvîru 'l-kulûb* isimli eserler onun telif ettiği başlıca kitaplardır.

⁴⁵ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 272.

müessesenin Bosna-Hersek'te büyük ölçüde paralel hareket ettiğini anlatmaktadır.⁴⁶

İlmî geleneğin güçlü olduğu bir başka dergâh Saraybosna Hacı Sinan Kadirî Tekkesidir. Bu tekede görev yapan ve zahirî ilimlerde meşhur olan isimler arasında Şeyh Muhammed'in oğlu Üveys Efendi (ö. 1197/1782-83), Şeyh İsmail'in oğlu Derviş Salih (ö. 1203/1788), Şeyh İdris'in oğlu Şeyh Süleyman (ö. 1169/1755-56) gibi simleri buna örnek olarak sayabiliriz.⁴⁷

Mitrovice Kadiri Tekkesi kurucusu Şeyh Abdülkâdir Efendi XIX. yüzyılın ikinci ve XX. yüzyılın ilk yarısında içinde yaşadığı Mitroviçe'nin en büyük âlimlerindendi. Bu dönemde Mitroviçe Medresesinde baş müderris olan İshak Efendi Laziç'de Şeyh Abdülkâdir'in müritleri arasında yer almıştır.⁴⁸

Priştine'de Kadiri Tekkesi kurucusu Mehmed Sezâî Efendinin müridi olan Faik Efendi 1919-1940 yılları arasında Kosova'nın değişik medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1927 yılında Sırp Krallığı tarafından Priştine Medresesi kapatıldıktan sonra Faik Efendi birkaç arkadaşıyla beraber Podujevo şehrinde bir medrese kurmuştur. Zahirî ilimlerin yanı sıra *Mesnevi* dersleri de okutulan bu medreseden çıkan talebeler daha sonraları Kosova ve Makedonya'nın birçok yerinde dinî görevlerde bulunmuşlardır.⁴⁹

Sa'diyye Tarikatının Âcizîlik kolunu kuran Süleyman Âcizî Baba ve oğulları Danyal ile Lütfullah Kosova'da İslâmî ilimlerin yayılmasında ve tekkelerde okutulmasında çaba sarf etmişlerdir. Medreseyi İstanbul'da tamamlayan Süleyman Âcizî Baba Prizren'de, oğlu Danyal ise Yakova'da müderrislik yapmıştır. Sa'dî Tarikatının şeyhlerinden olan Şeyh Muharrem Mitroviça ve Şeyh Şevket de ilmiye mensupları arasında

⁴⁶ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 270.

⁴⁷ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 270.

⁴⁸ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 271.

⁴⁹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 271.

otoritesi olan şeyhlerdendir.⁵⁰

Muhammed Nûru'l-Arabî'nin halifelerinden olan Yakovalı Süleyman Baba, Yakova şehrine döndükten sonra imamlık yapmış ve camisinde talebe okutmuştur. Onun talebelerinden olan Şeyh Hasan Efendi Osmanlı'nın çekilişinden sonra Yakova'da lise din ve edebiyat derslerini vermiştir.⁵¹ Muhammed Nûru'l-Arabî'nin baş halifesi olan Prizrenli Abdürrahîm Efendi uzun zaman Üsküp Meddah medresesinde müderrislik yapmıştır.⁵²

Bu örnekler neticesinde diyebiliriz ki tekke, medrese, mektep ve camiler Balkanlar'da İslâmî eğitim ve kültürün nüvelerini oluşturmaktaydı. Osmanlı döneminde eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren tekke, medrese ve mekteplerin günümüz bölge ülkelerine göre gerçekleştirilen dağılımına bir bakmamız yerinde olacaktır. Bosna Hersek'te 75 tekke, 76 medrese, 874 mektep, 2 dârü'l-kurrâ, 2 rüşdiye ve 6 kütüphane;⁵³ Arnavutluk'ta 144 tekke, 28 medrese, 111 mektep; Kosova'da 24 tekke, 15 medrese, 26 mektep; Makedonya'da 77 tekke, 67 medrese, 152 mektep, 5 kütüphane, 4 dârü'l-kurrâ; Sırbistan'da 80 tekke, 68 medrese, 121 mektep, 4 dârü'l-kurrâ bulunduğu dikkate alındığında bahsi geçen eğitim kurumlarının bölgedeki ne kadar yaygın olduğu görülmektedir.⁵⁴

Balkanlar'da dikkat çekmemiz gereken bir diğer nokta ilim ve tasavvuf geleneğinde haklarında söz ettiren güçlü ailelerin varlığıdır. Travnik şehrinin en eski ve en meşhur ailelerinden biri olan Korkut Ailesi bu durumun en güzel

⁵⁰ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 271.

⁵¹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 271.

⁵² İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 272.

⁵³ XVI. asır başlarında Gazi Hüsrev Bey (ö.948/1541) tarafından annesi Selçuk Hâtûn adına yapılan Gazi Hüsrev Bey Medresesi konumu ve yetiştirdiği kadro ile Bosna'da XVI. asırdan başlayarak günümüze kadar sosyo-kültürel hayatın değişik alanlarında etkin rol oynamıştır.

⁵⁴ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 118.

örneğidir.⁵⁵ Osmanlı döneminde Mostar şehrinin asil ve ulema yetiştirmekte meşhur olan Cumhuriyet Ailesinden Muhammed Efendi Cumhuriyet'un 1679 yılında Konyic (Belgradcık) şehrinde kurduğu tekke XIX. asırda Hersek'in ilim yuvası hâline gelmiştir. Tekkenin şeyhlerinden olan Şeyh Ali Cumhuriyet'un (ö. 1234/1818) Mostar medreselerinde müderris olduğu da rivayet edilmektedir.⁵⁶

Tarikatlar müntesiplerine sağladığı ruhî terbiye ve tezkiyenin yanı sıra onlara çeşitli sanat dallarında yetişme imkânı da vermiştir. Yüksek duygu ve düşünce zemini olan tekkelerde birçok ilim, fikir ve sanat erbabı yetişmiştir. Balkanlar'ın genelinde şeyh ve dervişlerin sanat dallarından en çok ilgi gösterdikleri alan şiiirdir. Zamanla bu bölgelerde yaşayan dervişler bir yandan toplumsal hayatın sıkıntılarını ifade eden, diğer yandan da sanatsal değerleri olan bir tekke edebiyatı geliştirmişlerdir.

Özellikle XVII. asırda bölgenin etkili tarikatlarından biri haline gelen Mevleviyyenin etkisiyle şiiir ve müziğin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Mevleviyye, Peçuy/Pecsi'de, Sarayova'da, Selanik'te ve Serez'de, Elbasan'da, Plovdiv'de kurulan merkezlerle sanat, musiki ve edebiyatın neşv ü nema bulmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁷

Saray-Bosna Mevlevîhânesi'nde *Mesnevî* okutma geleneği devam etmiş, çok sayıda Bosnalı Mevlânâ aşığı münevver, şair ve devlet adamını bünyesinde barındırılmış,

⁵⁵ Korkut Ailesinin mensupları 1830 yılından itibaren Travnik Elçi İbrahim Paşa Hankâhında şeyhlik ve müderrislik yapmışlardır. 1830-1871 yılları arasında tekke şeyhliğini ve medrese müderrisliğini Derviş Muhammed Efendi Korkut yapmıştır. Ondandır oğlu Hazım Efendi Korkut 1871-1892 yıllarında şeyhlik, müderrislik ve Travnik müftülüğü görevlerinde bulunmuştur. Hazım Efendi'den sonra 1931 yılına kadar şeyhlik ve müderrislik görevini Asım Efendi Korkut yürütmüştür. Bkz. İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 270.

⁵⁶ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 270.

⁵⁷ Clayer & Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, s. 307.

İslâm kültürünün neşrinde görünmeyen gücünü muhafaza etmiştir.⁵⁸ Selânik Mevlevîhânesi, Üsküp Mevlevîhânesi,⁵⁹ Rumeli Yenişehir (Larissa) Mevlevîhânesi (Yunanistan), Vidin (Vodine) Mevlevîhânesi (Bulgaristan), Serez Mevlevîhânesi (Yunanistan), Niş Mevlevîhânesi (Sırbistan), Sakız Mevlevîhânesi (Yunanistan), Midilli Mevlevîhânesi (Yunanistan), Elbasan Mevlevîhânesi (Arnavutluk), Filibe Mevlevîhânesi (Bulgaristan), Peçoy (Peç) Mevlevîhânesi (Macaristan), İpek Mevlevîhânesi (Kosova), Belgrad Mevlevîhânesi (Sırbistan) kültür merkezleri olarak bölgenin edebî muhitleri işlevini sürdürmüştür.⁶⁰

Balkan sûfîleri İslâm edebiyatının şekillerini, temalarını hatta bazıları aruz veznini bile kullanmış, ancak bu hususları kendi anadillerinde ifade etmişlerdir. Edebiyat âleminde "Alhamiyado" ismiyle müsemma bu edebiyat XVIII. asırdan itibaren Boşnaklar ve Arnavutlarda Boşnakça ve Arnavutça olarak ortaya çıkmıştır.⁶¹

Saraybosna Hacı Sinan Kâdirî Tekkesi tasavvufî faaliyetin dışında aynı zamanda şehrin ilim, sanat ve şiir yuvası görevini de üstlenmiştir. Tekkede birçok edebî ve felsefî eser okunmuş ve Türkçe ile Boşnakça şiirler yazılmıştır. Tekke duvarlarında Kur'an âyetleri, hadisler, Abdülkâdir-i Geylânî'yi zikreden İlâhî parçaları, sülüs, celi, talik, kûfi yazılarla yazılmış levhalar ve süslemeli yazılar vardır. Giriş kapısında şöyle bir Türkçe İlâhî vardır:

Tekkegâh-ı kesretin sanman heman mihmânıyız
Bir numuneyiz ki beyt-i vahdetin pinhânıyız

⁵⁸ Mevlevî şeyhleri yanında birçok Bosnalı âlim ve fâzıl kimseler de camilerde ve başka hususî mahallerde Mesnevî okutmuşlardır. Bkz. Yüceer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 46.

⁵⁹ Üsküp'te bundan başka birer Rifâî ve Sâ'dî Tekkesi daha bulunmaktadır ki, Yahyâ Kemâl daha on dört-on beş yaşlarında iken Rifâî Dergâhı şeyhi sadedin Efendi'nin sohbetlerine ve târikat 3ayinlerine katılmış, Vardar Nehri kenarındaki Sâ'dî Tekkesi şeyhi Kadri Efendi'den de Arapça ve Farsça tahsil etmiştir.

⁶⁰ Yüceer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 46-47.

⁶¹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 293-295.

Biz Gediz sûretâ amma cihanın sultânıyız

Sâlikân-ı Şeyh Abdülkâdir Geylânî'yiz.⁶²

Babası ve dedesi kadı olan Şeyh Abdurrahman Sırrî'nin (ö,1846-47) Şeyh Hüseyin Efendi Zukiç'ten seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra Oglavak'ta kurduğu tekke zamanla bir ilim, sanat ve şiir merkezi hâline dönüşmüştür. Osmanlı döneminde Boşnakça yazılan edebiyatın ilk mümessilleri, kendisi de şair olan Şeyh Sırrî'nin tekkesinden yetişmiştir. Torunlarından olan Şakir Efendi Sikiriç (ö. 1386/1966) ise uzun zaman Saraybosna Yüksek Şeriat Okulunda ve daha sonraları Saraybosna Üniversitesinde hocalık yapmıştır.⁶³

Balkanlar'da yetişmiş Divan sahibi sûfî şairlerinden bazılarının isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Vardaryenicesi'nde yetişip İstanbul'da vefat eden Mevlevî ve Halvetiyye-yi Gülşenî şair Sineçak Yusuf Efendi (ö. 941/1534)⁶⁴ Usturumca'da yetişip Sofya'da vefat eden Halvetî şair Sofyalı Bali Efendi (ö. 960/1552)⁶⁵

İstib'de yetişip İstanbul'da vefat eden Halvetî ve Melâmî şair Abdulkerim İştibî (ö. 1015/1606)⁶⁶

⁶² İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 194,196.

⁶³ Metin İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, Gelenek Yayınları, İst. 2004, s. 269.

⁶⁴ Kiminin dünya meramı kiminin ukbâdır
Yusuf'un sensin meramı iki âlemde fakat
Erbâb-ı mihnet bizi Yusuf bilir amma
Ashab-ı hased gözüne ey dost sınırsız.

⁶⁵ Çun nasib oldu ezel, meyhane-i aşkın bana
Geçmişim havf u recâdan mâsiva neyler bana

Hür u aynın düşme dam-ı zülfüne zâhid gibi
Geç hevasından behiştin maksad-ı aksayı gör

⁶⁶ Gel beru ey tâlib-i Hak matlab-ı a'layı gör
Cümle varlıktan geçüb ol Zat-ı bî hemtayı gör

Hû şarabından içub mest oldun ise sufiya
Aynı vahdetle nazar kıl sırr-ı ev ednâyı gör.

Peşte'de yetişip İstanbul'da vefat eden Melâmî şair Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. 1034/1624)⁶⁷

Edirne'de yetişip Kilibahir'de vefat eden Uşşâkî şair Cahidî Ahmed Efendi (ö. 1070/1659)⁶⁸

Bosna'da yetişip İznovnik'te metfun bulunan Kadirî şair Kaimî Hasan Efendi (ö. 1091/1680)⁶⁹

Gelibolu'da yetişip Keşan'de metfun bulunan Celvetî şair Zatî Süleyman Efendi (ö. 1151/1738)⁷⁰

Nevrekop'ta yetişip Selanik'te vefat eden Halvetiyye-yi Sinanî şair Zührî Ahmed Efendi (ö. 1165/1751)⁷¹

67 Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca
Dik tut gözünü gönlüne, gönlün göz olunca
İnkârı ko, dil destisini ol çeşmeye tut, dur
Ol âb-ı safa bahş ile bu desti dolunca

Ey tâlib-i Hak
Nedir bu sen ben
Bu akl u bu dil
Bu can u bu ten

Ko ikiliği
Bir ile bir ol
Birliğe yetip
Geç ikilikten.

68 Cahidî vasi olmak diler yarına
Aldanub kalmaya dünya varına
Pervâne-veş yanub aşkın nârına
Mevlâm didarını görmek muradım.

69 Hayat-ı câvidan remzin hakikatle bilen dirsem
Hızır-veş âb-ı hayvanı karanlıkda içenden sor.

70 Dilâ, keyfiyet-i aşkı yürü meyhör olandan sor
İçub vahdet şarabını ebed mahmur olandan sor

Enelhak sırrını Zatî riyazet ehline sorma
Anı sen dâr-ı dildâra bugün Mansur olandan sor.

71 Tarîk-i Hakka girdinse azimet râh-ı yabandır
Gönül şehrine irdinse ganimet hadd ü payandır
Talebkürsen dilürüya hazer kıl şer-i garraya

Usturumca'da yetişip hizmet eden Celvetî şair Hulusî Efendi (ö. 1167/1753)⁷²

Ruşçuk'ta yetişmiş Sadî şair Zarifî Ömer Efendi (ö.1210/1795)⁷³

Şarköy'de yetişip İstanbul'da vefat eden Celvetî şair Fahrî Ahmed Efendi (ö. 1214/1799)⁷⁴

Yanya'nın meşhur Nakşî şairi Yanyalı Yusuf (ö. 1245/1829)⁷⁵

Bosna'da yetişip İstanbul'da vefat eden Mevlevî şair Fazıl Paşa (ö. 1300/1882)⁷⁶ Hersek'te yetişip İstanbul'da vefat eden Mevlevî şair Habibe Hanım (ö. 1308/1890)⁷⁷

Cehd kıl hükmünü icraya şeriat bahr-i ummandır.

⁷² Şeha, hunrîzi gamzen zahmını bîmar olandan sor
Perişan hatırı dilbeste-i dildâr olandan sor

Hulusî remzi çokdur nüsha-i aşkın hakikatta
O terkinin beyanın vâkıf-ı esrar olandan sor.

⁷³ Kendüden uluya rağbet eyle gel
Hem kelâmı bil edeble söyle gel
Ulu kadrin fehm iden olur ulu
Gözleyen adab u erkânın yolu.

⁷⁴ Nüş idub câm-ı enelhak'da huve'1-hak badesin
Küntü kenz esrarın arif, evliya ister gönül

"Nahnu akrab" nağmesin gûş eyleyelden Fahriyâ

Bağ-ı vahdet gülistanında neva ister gönül

⁷⁵ Oldur talebkâr-ı Huda vakt-i seher bîdâr olan
Bulur safa ender safa vakt-i seher bîdar olan

Şem eyler ol cân bûyını bülbül gibi eyler figan
Arzusun hakdır bî/güman vakt-i seher bîdar olan.

⁷⁶ Hazret-i Molla gibi varken ulu sultanımız

Fazıla! Şahân-ı gayre ihtiram etmek de güç.

⁷⁷ Ümid-i merhamet kılmak abesdir senden ey kâfir
Seni bî-din demişlerdi ezelden yokdur imanın

Habibe, bî deva derdden halâs olmak da müşkildir
Ümid etmez esir-i derd olanlar gayri dermanım.

İşkodra'da yetişip İstanbul'da vefat eden Mevlevî şair Hakkı Paşa (ö. 1313/1895)⁷⁸

Manasür'de yetişip İstanbul'da vefat eden Nakşî şair Faik Bey (ö. 1317/1899)⁷⁹

Usturumca'da yetişip Selanik'te vefat eden Melâmî şair Faik Muhammed Efendi (ö. 1319/1901)⁸⁰

Siroz'da yetişip İstanbul'da metfun bulunan Mevlevî şair Celâl Paşa (ö. 1321/1903)⁸¹ Selanik'te yetişip İstanbul'da vefat eden Mevlevî şair Esad Dede (ö. 1329/1911)⁸²

Manastır'da yetişip İstanbul'da vefat etmiş olan Mevlevî şair Kemaleddin Perri (ö. 1356/1937)⁸³

⁷⁸ Başka bir halet verir sermest-i bezm-i vahdete
Neş'e bahşa-yı safadır meclis-i rindane ney

Bende-yi Monla-yı Rum'um çok mudur Hakkı eğer
Her nefes demsâz olursa bu dil-i nâlâne ney.

⁷⁹ Mezar taşına şu rubainin yazılmasını vasiyet etmiştir:

Ben mu'terif-i acz u kusurum ya Râb
Alüde-i çirkâb-ı şururum ya Râb

Ya Rab! Kerem u Lutfuna düşdüm şimdi
Bu mülteci-i ism-i Gafurum yâ Rab.

⁸⁰ Tâ ezelde Fâik-i bî-çare aşıkıdır sana
Kıl şefaât lütfidup al kemteri senden yana

Rûz-i mahşerde cemâl-i pâkini göster bana
Zât-ı pâkin ehl-i aşkın sevgili cananısın.

⁸¹ Câhil ikbal u saadetle yaşar dünyada
Ömrü mihnetle geçer kesb-i kemâl eyleyenin

Ah eğer böyle ise kaide ukbada dahi
Yanarım hikmet-i icadına icad edenin.

⁸² Sürmez isen sivayı sen hâne-yi dilinden
Görmez safayı ruhun mir'at-ı dil mükedder

Âlemleri adem bil meyil etme sivaye
Terkeyle custucuyu herşeyi bir mukadder.

⁸³ Sarıldık dâmen-i ihsanına bir kâmil-i asrın
Ebu'l-vakt-i cihan zanneyledik ibn zaman gördük

Özellikle burada Bektâşî şairlerin seçkin şiirleriyle dikkat çektiklerini belirtmek istiyorum. Kahire Kaygusuz Abdal Tekkesinden Arnavutluk'taki Şemberdheny Bektâşî Tekkesine gönderilen Baba Melek Şemberdheny'nin şiirleri ve nefesleri Arnavut Bektâşîleri tarafından devamlı ve büyük beğeni ile okunmuştur.⁸⁴ Yine Şemîmi Baba'nın müridi olan Baba Abdullah Melçani Arnavutların büyük şairlerinden biridir.⁸⁵ Harâbâtî Baba Tekkesinde kültür ve sanatın her alanına önem verilmesi, Bektâşîlik âdâbına göre her dervişin bir sanat ve zanaatla meşgul olmasından ileri gelmektedir. Dervişler çalıştıkları sanat ve zanaatla kendini yetiştirerek çevre halkından rağbet görmüşlerdir. Harâbâtî Baba Bektâşî Tekkesinde tekke edebiyatı, dinî musiki ve resim sanatı gibi kültür dallarına yer verilmiştir.⁸⁶

Şiir geleneği yanında temel tasavvuf klasiklerinin de Balkan tekkelerinde üzerinde çalışılan eserler oldukları dikkat çekmektedir. Örneğin birçok dünya diline çevrilen ve şerh edilen *Füsûs'un* Türkçe tercüme ve şerhini ilk defa gerçekleştiren sûfî, Abdullah Bosnevî (ö. 1065/1654) olurken, Usturumcalı Balî Efendi (ö. 960/1553) de *Füsûs'un* Arapça şerhini gerçekleştirmiştir. Balî Efendi'nin halifesi Filibeli Nureddinzâde Musluhiddin Efendi'nin (ö. 981/1573) eserlerinden birinin adı da *Risâle-i Vahdet-i Vücut'dur*. Aynı konuya eğilen Filibe'den bir başka şahsiyet, *Vahdet-i Vücut ve Muhyiddin İbn Arabî* isimli eserin sahibi olan İsmail Fenni Ertuğrul'dur (ö. 1365/1946).⁸⁷

Balkan tekkelerinin bir diğer önemli özelliği musiki dünyamızın güçlü şahsiyetlerini yetiştirmiş olmalarıdır. Selanikli

Gönül medhûş olur Perrî, semamdan, safasından

Der-i Hüncâr'ı biz, ehl-i dile dâru'1-eman gördük. Bkz. Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sûfiler/Tekkeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 321-325.

⁸⁴ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 252.

⁸⁵ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 251.

⁸⁶ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 244.

⁸⁷ Kara, *Buhara Bursa Bosna*, s. 311.

olan Müneccimbaşı Ahmed Dede, Yenişehir-i Fenar'dan Giriftzen Asım Bey (ö. 1348/1929), Midilli'den Tanburî Ali Efendi (ö. 1308/1890), Tırnova'dan İsmail Fennî Ertuğrul bunlardan sadece birkaçıdır.⁸⁸

Gerçekleştirilen bu değerlendirmelerden Balkanlar'da medrese ve tekke ilişkilerinin genelde iyi yönde olduğu sonucuna varılsa da zaman zaman bazı şeyhlerle kimi medrese mensupları arasında yer yer çatışmalar da olmuştur. Bu çerçevede medrese çevrelerinin Balkanlar'da en çok karşı çıktığı tarikat mensupları Hamzavîler ve onların öğretilerini benimseyen şeyh ve dervişleri olmuştur. Bosna-Hersek'in Tuzla ve Izvornik bölgelerinde bulunan Hamzavîlere idam ve irtidat hükmüne kadar varacak fetvalar Akhisarlı Hasan Kâfi ve Saraybosnalı Molla Bâlî Efendi gibi tanınmış ulema tarafından verilmiştir. XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında yaşayan Abdülvehhâb b. Abdülvehhâb İlâmî Baba Zepçevî 1821 yılında düşüncelerinden dolayı Travnik uleması tarafından mürted olarak görülmüş ve Bosna valisi Ali Celâluddin Paşa'nın kararıyla Travnik'te idam edilmiştir.

5. Tekkelerin Siyasî Hayatta Tesir Halkası

Fetihten sonraki dönemlerde Balkanlar'da Hamzavîler hâriç tutulursa idareciler şeyh ve dervişlerle genelde iyi ilişkilerde bulunmuşlardır. Devlet erkânı payitahtta olduğu kadar Balkanlar'da da tekke inşa etmişlerdir. Nakşibendiyyeyi Balkanlar'a taşıyan Abdullah-ı İlâhî, Yenice-i Vardar'da Osmanlı bürokrasisinin üyeleriyle ve Fatih Sultan Mehmed ile irtibat kurmuştur. Öyle ki tarikat, Fatih Sultan Mehmed'in vali ve başkomutan olan İskender Paşa'nın desteği sayesinde Bosna'ya yerleşebilmiştir. Sultan II. Bayezid ve maiyeti tarafından gösterilen lütuflar da çeşitli tarikatın Balkanlarda yayılmasında etkili olmuştur.⁸⁹

⁸⁸ Kara, *Buhara Bursa Bosna*, s. 320-321.

⁸⁹ Clayer & Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, s. 303.

Oglavak Nakşibendî Tekkesi şeyhi Abdurrahman Sırrî on dokuzuncu asırda sadece tasavvufî çevrelerde değil sosyal ve siyasî çevrelerde de önemli faaliyetlerde bulunmuş bir Nakşî şeyhidir. Şeyh Sırrî'nin mütevazı, cömert ve fukara ile yolculara karşı misafirperver davranması onun halk tarafından sevilmesine sebep olmuştur. Sırrî'nin etkisi o kadar büyümüştü ki Bosna'ya gelen her yeni vali onun yanına gidip elini öpmeyi bir vazife olarak görmüştür. Bundan dolayı Oglavak'ta daha önemli misafirleri kabul etmek için iki konak inşa edilmiştir. Konaklardan biri 1835-1840 yılları arasında Vecîhî Mehmed Paşa tarafından, diğeri 1845 yılında Bosna Valisi Mehmed Kâmil Paşa tarafından inşa edilmiştir.

Oglavak Tekkesine Şeyh Sırrî'yi ziyaret için Mehmed Vecîhî Paşa, Mehmed Kâmil Paşa, Hersek Valisi Galip Ali Paşa, Ömer Paşa Latas gibi birçok devlet yöneticisi gelmiştir. Şeyh Sırrî'nin şöhreti İstanbul'a kadar ulaşmış ve Sultan II. Mahmud'un fermanıyla Oglavak Tekkesi bütün vergilerden muaf tutulmuştur. Şeyh Sırrî ile iyi ilişkilerde olmaya dikkat eden bölge idarecileri Oglavak Tekkesine devamlı maddî yardımda bulunmuşlardır. Örneğin Bosna valisi Selim Paşa 1824 yılında Foynitsa nahiyesinin gelirinden yılda 100 kuruş tekkeye ayırmıştır.⁹⁰

XVI. yüzyılın başlarında Bosna'da vali olan İskender Paşa Yurışıç Saraybosna'da kendi ismini taşıyan bir Nakşî tekkesi kurmuş ve ayakta kalabilmesi için birçok mal bırakmıştır. Yediler Tekkesi şeyhi Şeyh Seyfullah (Ebu Leys) İblisoviç'in müridi olan Bosna valisi Osman Nuri Paşa vilâyet bütçesinden şeyhine ayda 15 kuruş maaş bağlamıştır.⁹¹

Saraybosna yöneticilerinden Hasan Bey Nakşî dervişi olup Saraybosna Gaziler Tekkesini tamir ettirmiş ve şeyhin ihtiyaçlarını karşılamak için tekkenin yanında bulunan bahçe ve

⁹⁰ Metin İzzeti, "Balkanlar'da Nakşibendilik ve İmâm-ı Rabbânî'nin Tesirleri", *Uluslararası İmam-ı Rabbani Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Necdet Tosun, Aziz Mahmûd Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s. 216-217.

⁹¹ İzzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 277.

mezrasını da tekkeye vakfetmiştir. Gaziler Tekkesi müritleri arasında bulunan bir diğer Bosna valisi Mazhar Osman Paşa olup o da 1859 yılında Gaziler Tekkesine altı dükkân, bir kahvehane ve bir han vakfetmiştir.⁹² Mostar'da Koski Mehmed Paşa XVII. yüzyılın başlarında bir Nakşibendî tekkesi kurmuş ve şeyh olarak kardeşi Mahmut Baba'yı tayin etmiştir.⁹³

Balkanlar'da idarecilik yapan vali, paşa ve beylerden değişik şekillerde destek ve yardım gören tarikatların başında Halvetîlik gelmektedir. Halvetî tekke ve zaviyelerine yardımda bulunan birçok idareci kendi zamanlarındaki şeyhlere intisap etmişlerdir. Gazi Hüsrev Bey, Elçi İbrahim Paşa, Koski Mehmet Paşa bu idareciler arasındadır.⁹⁴ Saraybosna'yı vakıflarıyla bir Osmanlı şehri hâline getiren ve Halvetiyye Tarikatına mensup bulunan Gazi Hüsrev Bey, XVI. asırda Saraybosna'da asırlarca kendi ismini taşıyacak Gazi Hüsrev Bey Tekkesini inşa ettirmiştir. Vakfiyesinde tekkede postnişinlik yapacak şeyhin Halvetiyye Tarikatına mensup, sadık, salih ve âlim olmasını vasiyet etmiş ve vakıflarından tekkeye günde 20 dirhem verilmesini emretmiştir. Gazi Hüsrev Bey Hankâhı ilk dönemde Halveti, XIX. asırda ise Nakşibendî şeyhleri tarafından yönetilmiş, XIX. yüzyılın sonlarında da medrese olarak çalışmıştır. Ancak hiçbir zaman ehlisünnet çizgisinden uzaklaşmamış ve devamlı bölge idarecileri tarafından ziyaret edilmiş ve yardımlar görmüştür.⁹⁵

1699-1850 yılları arasında Bosna vilâyetinin payitahtı olan Travnik şehrinde Elçi İbrahim Paşa XVIII. yüzyılın başlarında bir Halveti tekkesi inşa etmiş ve masrafları için birçok dükkân, değirmen ve arazi vakfetmiştir.⁹⁶ Blagay Halveti Tekkesini 1851 yılında temelden tamir ettiren Bosna valisi Ömer Paşa tekkenin masraflarını gidermek için bir değirmen vakfetmiştir.

⁹² İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 277.

⁹³ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 278.

⁹⁴ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 192.

⁹⁵ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 277.

⁹⁶ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 279.

Halvetiyye Tarikatı kollarından Hayatiyye şubesine bağlı olarak Tiran'da kurulan Şeyh Üveys Hayati Tekkesinin kurucusu olan Şeyh Üveys'in oğlu Şeyh Haydar Arnavutluk'un parçalanmasını isteyen Yunan ve Sırp'larla beraber hareket edip Osmanlı Devletine karşı halkı isyana teşvik eden bazı Arnavut beylerle açık olarak mücadeleye kalkışmış ancak Yunanlılar tarafından öldürülmüştür.⁹⁷

Osmanlı idarecilerinin ilgi gösterdiği bir diğer tarikat Mevlevîliktir. Saraybosna'da ilk Mevlevî tekkesini İshakoğlu İsa Bey inşa etmiş ve tekke ile yanındaki müstemilâtın ayakta kalabilmesi için üç adet ev ile ahır, hamam, Milyacka nehrin üzerinde bir köprü inşa etmiş ve gelirlerini tekkeye tahsis etmiştir.⁹⁸ Mevlevî dervişi olan Mehmed Vecîhi Paşa Vukelyiçi Tekkesi şeyhi Meyli Baba'ya yılda 300 kuruş maaş bağlamıştır. Uygulama onun halefi Mehmed Hüsrev Paşa tarafından da devam ettirilmiştir. Mevlevî tarikatına mensup bulunan Bosna Valisi Mehmed Salih Vecîhi Paşa, 1835-40 yılları arasında Saraybosna Mevlevî Tekkesini temelden inşa etmiş ve Lütfullahzâde Osman Efendi'yi oraya imam tayin etmiştir.⁹⁹ Avusturya işgalinden sonra Saraybosna Mevlevî Tekkesinin ayakta kalmasını sağlayan isim Fadıl Paşa'dır. Saraybosna Mevlevî Tekkesi 1924 yılına kadar Fadıl Paşa'nın vakfından aldığı maddî destekle ayakta kalabilmiştir.¹⁰⁰

IV. Murad'ın veziri Silâhdar Mustafa Paşa'nın yardımıyla, Bosna'da bulunan Hacı Sinan Ağa Saraybosna'da kendi ismini taşıyan, Kadiriyye Tarikatına ait bir tekke inşa etmiştir. Rivayete göre IV. Murad yakın arkadaşlarından ve veziri olan Silahtar Mustafa Paşa'yı yanına çağırılmış ve Osmanlı Devleti toprakları dâhilinde tekkenin bulunmadığı büyük bir şehir olup olmadığını sormuştur. Vezir de zikir ve ibadetlerin dışında derviş ve yolcuların konaklayıp karınlarını doyuracakları tekkenin Saraybosna'da olmadığını söyleyince Sultan IV.

⁹⁷ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 189.

⁹⁸ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 277.

⁹⁹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 277.

¹⁰⁰ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 277.

Murad Bosna'da bulunan Hacı Sinan Ağa'ya büyük bir tekkenin inşası için ferman ve gerekli olan parayı göndermiş, Hacı Sinan da tekkeyi inşa etmiştir.¹⁰¹ Eugen Savojski Saraybosna'yı yakıp yıktığında Hacı Sinan Tekkesi de hasar görmüş ancak 1120/1708-09 yılında Karayılan Ali Paşa tarafından tamir edilmiştir. 1188/1774 yılında Hacı Sinan Tekkesi şeyhi Hacı Muhammed'in müridi olan Bosnalı vezir Mühsinzâde Muhammed Paşa tekkenin tamiri için şeyhine 500 kuruş göndermiştir.¹⁰² Priştine'de Şeyh Mehmed Sezâî tarafından kurulan tekkenin, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Kosova ve Makedonya'da üst kademelerde görev yapan idareciler tarafından ziyaret edildiği rivayet edilmektedir.

Kosova'nın içtimaî hayatında önemli rol oynayan şeyh ve tekkeler idareciler tarafından büyük ölçüde destek görmüşlerdir. Yakova ve Prizren'de tekke kuran Sa'dîliğin Acizilik kolu kurucusu Süleyman Âcizî Babha'nın ve tarikatının müritleri arasında Prizren, İpek ve Yakova şehirlerinde değişik görevlerde bulunan zevat yer almıştır. Bunların arasında Halim Ekber Paşa, Zeynel Bey, Yakovalı Durmuş Bey yer almaktadır.¹⁰³ Sadiyye Tarikatı aynı zamanda Tepedelenli Ali Paşa tarafından da desteklenip Balkanlar'da yayılmasına hız kazandırılan bir tarikattır. Ali Paşa kendi doğduğu kent olan Tepedelen'de tarikat için bir zaviye inşa ettirmiş, Sancak Beyi olarak görev yaptığı Tırhala'da Câmi-i Kebir mahallesinde Sa'dî dervişlerine ithafen bir başka tekke inşa ettirmiştir. Yine 1191/1777'de İstanbul'da Edirne Kapı yakınında Karagüm-rük'te bir tekkenin inşasına yardım ettiği gibi, Köprülü/Veles'te de bir tesisin kurucusu olmuştur.

Kosova'nın Yakova şehrinde Rifâî tekkesini kuran Hacı Şeyh Mûsâ Bellanitsa, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Arnavut topraklarından çıkarılması için başlatılan

¹⁰¹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 194,196.

¹⁰² İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 278.

¹⁰³ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 281.

örgütlenme ve ayaklanmalara açıkça tavır koyup karşı çıkmıştır. Hacı Şeyh Mûsâ Bellanitsa bir defa bu amaçla İstanbul'a kadar gelmiştir.¹⁰⁴ Makedonya'da XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Üsküp Mevlevî Tekkesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rifâî ve Melâmî tekkeleri, Ohri, Ustruga ve Kırçova Halveti tekkeleri, Kalkandelen Harâbâtî Baba Bektâşî Tekkesi bölge idarecileri tarafından sıkça ziyaret edilmiş ve çeşitli şekillerde yardım görmüşlerdir. Ayrıca bu idarecilerin bazıları zamanlarındaki şeyhlerin müritleri arasında yer almışlardır. Üsküp Rifâî Tekkesinin müritleri arasında Üsküp yöneticilerinden Seyfullah Bey zikredilmektedir. O aynı zamanda tekkenin avlusundaki türbeyi de inşa ettirmiştir.

XVI. ve XVII. asırda idam edilen Melâmî şeyhleri arasında Hamza Bâlî'nin de idam edilmesinden sonra Bosna'da Hamzavî adıyla anılan zümreler devlet tarafından takibe alınmış ve Hamza Bâlî'nin fikirlerini savunanlar hapse atılmış veya sürgün edilmiştir. Hapse atılan, sürgün edilen veya idam edilen Hamzavî dervişlerin dışında, 1821 yılında Bosna valisi Ali Celâleddin Paşa'nın emriyle İlhâmî Baba da şiir ve vaazlarında sapıklık unsurları olduğu ve konuşmalarında halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle Travnik'te idam edilmiştir. Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî'nin müritlerinden olan Prizrenli Abdürrahîm Recâî Efendi'nin Üsküp'teki tekkesi Üsküp esnafının çok ziyaret ettiği bir tekke idi.

Tarih boyunca Osmanlı sultanları tarafından desteklenerek Balkanlar'da kök salan tarikat Bektâşîlik olmuştur. Sultan II. Murad'ın ordusuyla Arnavutluk'a gelen Bektâşî dervişlerin arasında bulunan Kasım Baba, bu minvalde Kuç köyünde bir tekke kurmuştur.¹⁰⁵ Kalkandelen Harâbâtî Baba Tekkesinin bir külliye hâline dönüştürülmesi XVI-XVII. yüzyılın ikinci yansında Harâbâtî Baba'nın müridi olan Koca Recep Bey ve oğlu Abdurrahman Bey vasıtasıyla olmuştur. Recep ve Abdurrahman Bey, tekkeye aşevi, konak, ahır,

¹⁰⁴ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 281.

¹⁰⁵ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 250.

semâhâne, mescit gibi binaları katmışlardır. Abdurrahman Bey aynı zamanda Kalkandelen Alaca Camii'ni de tamir ettirmiştir. Abdurrahman Bey XIX. yüzyılın ilk yansında isyan etmek için hazırlıklar yapmaya başlamış ve Kalkandelen'in Baltepe mevkiinde güzel ve sağlam bir kale inşa ettirmiştir. 1242/1825-1826 yıllarında Kalkandelen'i ziyaret eden Kıbrıslı şair Âşık Kenzî Kalkandelen'de idareci olan Abdurrahman Rasim Paşa ve Baltepe tepesinde inşa ettirmiş olduğu kale hakkında bir destan yazmıştır.¹⁰⁶

Çok abid ve salih bir zat olan Saraybosna Bektâşî Tekkesi şeyhi Baba Salâhuddin içerisine düştüğü ekonomik sıkıntıdan dolayı Bosna valisine müracaat eder ve maaşının 10 kuruştan, 20 kuruşa çıkmasını talep eder. Bu isteği 1261/1844 yılının Şevval ayında verilen bir buyrukla yerine getirilir.¹⁰⁷

XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında Arnavutluk'ta Bektâşîliğin yayılmasında oldukça yardımcı olan Tepedelenli Mehmet Ali Paşa'nın, Şemîmî Baba'nın müridi olduğu rivayet edilmektedir. Tepedelenli Mehmet Ali Paşa Osmanlı Devleti'ndeki haricî ve dâhili karışıklıkları fırsat bilerek Güney Arnavutluk'ta kurduğu bağımsız Paşalığını bir Bektâşî ülkesi hâline getirmiştir. Onun zamanında Arnavutların yaşadığı Manastır, Üsküp, Goriçe (Korça), Yanya, Yakova, Akçahisar (Kruya), Trikalla, Melçan, Turan, Leskovik, Fraşır, Berat gibi bölgelerde Bektâşî tekkeleri açılmıştır.

Ali Paşa zamanında Arnavutluk'u ziyaret eden birçok seyyah onun Bektâşîlerle olan ilişkilerinden bahsetmektedirler. Tepedelenli Mehmet Ali Paşa Bektâşîlerin dışında Halvetî ve Sa'dîlere de yardımcı olduğu belirtilmektedir. Trikalla ve Köprülü (Ves) 'te Sa'diyye Tarikatına, Yanya ve Preveze' de de Halvetîlere ait birer tekke inşa ettirmiştir.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Bektâşî Tarikatına karşı sert önlemler alınmıştır. Bu sert önlemler İstanbul ve Anadolu'da çok daha yoğun bir biçimde

¹⁰⁶ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 281-282.

¹⁰⁷ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 239.

hissedilirken Arnavutluk'ta pek fazla hissedilmemiştir. Hatta Güney Arnavutluk kanun dışı ilân edilen Bektâşîler'in sığınak bölgesi olma özelliğini kazanmıştır.¹⁰⁸

XVIII. asrın sonlarına doğru zayıflayan Osmanlı Devleti'nin buna bağlı olarak Balkanlar üzerindeki etkisi de azalmaya başlamıştı. Doğan otorite boşluğundan istifade eden bazı idarecilerin Yeniçeri nefyini bahane ederek Osmanlı devlet erkânı ile Bektâşî zümreleri arasındaki ihtilafı körüklemeye, Bektâşî tekkelerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya, onları isyan hareketleri için merkez edinmeye başladıklarını görmekteyiz. Devrin Kalkandelen idarecisi Recep Paşa'nın başlattığı isyan hareketinde Bektâşî Harabâtî Baba Tekkesini üs olarak kullandığı, oğlu Abdurrahman Paşa (ö.1254/1838) zamanında bu durumun devam ettiği kaydedilmektedir. Bektâşîlik, bilhassa Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa (ö.1238/1822) zamanında Güney Arnavutluk'ta çok geniş bir şekilde yaygınlaşmış, onun talimatıyla Müslüman olup itaat eden Himara köylerinde Bektâşî tekkeleri açılmıştır. İşkodra bölgesinde ise Ali Paşa'nın düşmanı olan Bushatli Mustafa Paşa, kendi bölgesindeki Bektâşîleri Ali Paşa için çalıştırdıkları gerekçesiyle sürdürmüştür.

Güney Arnavutluk Müslümanlarının %90'ı, Kuzey Arnavutluk Müslümanlarının %10'u Bektâşî idi. Bektâşîlerin Kuzey Arnavutluk'ta en fazla kalabalık oldukları bölge Akçahisar (Kruja) idi. Şehir merkezinin hemen hemen tamamı Bektâşî idi. Kırsal yerlerden Çermenika ve Martenesh bölgesinde de Bektâşîler ekseriyetteydi. Tiran'daki Müslümanların büyük bir kısmı, Elbesan'ın ise üçte biri Bektâşî idi. Güney Arnavutluk'ta da Malâkastra ve Tomor Bölgesi'nde halıkn tamamı Bektâşî idi. Ergeri, Leskoviku, Delvina, Premeti ve Tepedelen'deki Müslümanların büyük bir kısmı; Premeti nüfusunun dörtte üçü Bektâşî idi. Kosova ve Makedonya'da, bilhassa Prizren, Üsküp, Tetova ve Kırçova'da ise bir hayli taraftarı mevcuttu. Güney Arnavutluk'taki Bektâşî tekkelelerinden en önemlisi Frasheri'deki Şeyh Nasibî Türbesiydi.

¹⁰⁸ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 283-284.

Pristha'da 1860 yılında kurulan tekke ise bütün Arnavutluk'un en zengin tekkesi olarak bilinmektedir.

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla özellikle Arnavutluk, Makedonya ve Kosova sınırları içerisinde bulunan Bektâşî tekkelerinin en az üçte biri zarar görmüş, diğerleri kapanmış, zengin vakıfları devletleştirilmiş, mürit ve müntesiplerin kafası karışmıştı. II. Mahmud tarafından Türkler için düşünülen bu durumun, diğer kavimler için getirisi ve götürüsü pek hesaplanmamış görünmektedir. Bu tarihten sonra Arnavut Bektâşîleri, daha önce hiç görülmemiş biçimde "Türk karşıtı" olmuştur. Sultan Abdülmecid kendi zamanında tenkilden kaçındığı gibi Bektâşîlere dokunulmaması için emirler de vermiştir.

1878'de Ulusal Bağımsızlık Hareketi adı altında Prizren'de gerçekleşen toplantının başkanlığını, ülkenin köklü Bektâşî ailelerinden birine mensup Abdul Frâşerî üstlenmiştir. Böylece Bektâşîler Arnavut ulusal hareketinin çekirdek kadrosu haline gelmiştir. Hatta "Babalar" milliyetçilik akımının köylere taşınması ve yaygınlaştırılmasında öncü rol oynamışlardır. Osmanlıya karşı ilk çeteyi Melsan Tekkesi'nde Hüseyin Baba oluşturmuştur. Fraşeri, kollu kuvvetlerinden kaçan ve tekkesine sığınan çetecilere yardımcı oluyor,¹⁰⁹ takipten kurtulabilmeleri için postnişin Abidin Baba derviş kıyafetleri temin ediyordu.

Asrın sonlarına kadar Arnavutluk'un kurulması için savaştan milliyetçi Bektâşîler XX. asırda, Arnavutluk çerçevesinde çalışan ulusal Bektâşîliğe" dönüşecektir. İsyanları tasvip etmeyen Boşnak ve Pomak gibi diğer milletler Arnavutlardan, dolayısıyla da Bektâşîlikten soğumuştur. Bu olaylar sonuçta, Bektâşîlerin taraftar kaybetmesine ve zayıflamasına yol açacaktır. Yine de bu yıllarda bölgede kırk üç Bektâşî Tekkesi olduğu bilinmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁹ Bu tekke 1835'te kurulmuş ve daha sonra Arnavutluk topraklarında en saygın tekkelerden birisi olmuştur.

¹¹⁰ Yüceer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 47-49.

Kolonya'nın Kesandre Köyü Hacı Baba Horasânî Tekkesinin son şeyhi Baba İbrâhim Osmanlı'ya karşı Arnavut çeteleriyle beraber hareket etmiş, savaflara bile katılmıştır.¹¹¹

İlbasan Martaneş Bektâşî Tekkesinin son babası Baba Faya Martaneşi II. Dünya Savaşı sırasında Enver Hoca yönetimindeki Komünist Parti'ye katılmış ve Baba Feyzo ile beraber Dede Baba olan Dede Abbas'a gidip Bektâşîlikte reform yapılması, "evliyâ kanununun" yâni giyinme şeklinin değiştirilmesini istemişlerdir. Dede Abbas ikisini de öldürmüş ve intihar etmiştir.¹¹²

XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında Arnavutluk'ta kurulan iki bağımsız paşalık dinî yönden destek bulmak için de çaba sarf etmişlerdir. Tepedelenli Mehmet Ali Paşa Bektâşîleri yanına alırken diğer tarikatların çoğu ve medrese mensupları Buşatlı paşalığına destek vermişlerdir. Bektâşîler Tepedelenli'nin yanında yer aldıklarından dolayı Buşatlı Paşalığının merkezi olan İşkodra ve etrafından uzaklaştırılmıştır. Bu dönemde sürgün edilen Bektâşî Babaları arasında İlbasanlı Hacı Ali Hakkı Baba, Selim Rûhi Baba, Baba Abedin Leskoviku yer almaktadır.¹¹³

6. Sonuç ve Değerlendirme

Balkanlar'da İslâm'ın yayılmasında tekke ve zaviyelerin planlı bir program gerçekleştirdikleri, temsil kabiliyeti yüksek tarikat şeyhleriyle tekkelerin bölgede İslâm'ın benimsenmesinde rol oynadıkları görülmektedir. Fetih ordularından önce topraklardan çok gönüllerin fethini esas alan tekke ve zaviyeler bölge halklarının İslâm'la tanışmasını ve İslâm'a meyletmelerini sağlamışlardır.

¹¹¹ İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, s. 251.

¹¹² Metin İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s. 251.

¹¹³ Metin İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s. 272-273.

Balkan tekkelerinin hayatı bir bütün olarak kuşattıkları, toplumun her kesimini kucaklamaya çalıştıkları, içtimâî ahengin gerçekleşmesi için sivil organizasyonlar gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bölge halkları arasında yaşanan kimi anlaşmazlıkları çözmeye kanaat önderleri olarak hareket eden tekke şeyhleri tekkelerde yaraların sarılmasına, acıların dindirilmesine, yoksulların doyurulmasına ve gariplerin korunup gözetilmesine özen göstermişlerdir. Sosyal ve ekonomik hayatın canlanması noktasında Balkan tekkelerinin müspet rol oynadığı görülmektedir.

Balkan tekkelerinin bir diğer temel özelliği birer terbiye ve eğitim yuvaları olmalarıdır. Aynı zamanda da medrese işlevi de gören kimi tekkeler İslâmî ilimlerin okunup yaygınlaşmasına imkân hazırlamışlardır. Bölgede sûfilerle ulema, tekkelerle medreseler uyumlu ve dayanışma içerisinde hareket etmeye çalışmışlardır. Zahirî ilimlerin yanında tasavvufî terbiyenin verilmesini gaye edinen Balkan tekkeleri farklı sanat dalarında ürünler vermiş, edebiyat sahasında şah eserler vücuda getirmiş, güçlü şairler çıkarmış, hattatları, musikişinasları, sanatkârları ve zanaatkârları Balkan tekkeleri bedihi sanatların merkezi olmuştur.

Balkan tekkeleri Osmanlı Devletinin iskan politikalarının birer uzantısı olarak dikkatimizi çekmektedir. Osmanlı devlet erkânı merkezi otoritenin hâkimiyetine, Osmanlının fetih ruhuna, Osmanlı toplumunun sosyal dokusuna yol açmadığı, ayrılıkçı ve fitne unsuru olmadıkları sürece tekke meşayihinin destekçisi olmuş, bizzat tekkelerin inşasına, tamirine ve onarılmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı sultanları, vezirleri, valileri ve bürokrasisi tarihi süreç içerisinde genelde Balkan meşayihinin müspet çalışmalarını desteklemiş ve gerekli imkânları kendilerine bahşetmişlerdir.

Kaynaklar

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler,

İstılka Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sy. II, Ankara 1942, s. 279-304.

CEYHAN, Semih, *Üç Pîrin Mürşidi Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî ve Telvihât-ı Sübhâniyye*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

CLAYER, Nathalie & POPOVIĆ, Alexandre, “Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 301-321.

DEMİRCİ, Mehmet, “Gazi dervişler ve Balkanlar”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 12, sayı: 27, 2010, s. 147-159.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Alevîlik-Bektâşîlik*, Ankara 1991

İZETİ, Metin, *Balkanlarda Tasavvuf*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.

_____, “Balkanlar’da Nakşibendilik ve İmâm-ı Rabbânî’nin Tesirleri”, *Uluslararası İmâm-ı Rabbani Sempozyumu Tebliğleri*, ed. Necdet Tosun, Aziz Mahmûd Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s. 201-228.

KARA, Mustafa, *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sûfîler/Tekkeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

KIEL, Michael, “Sarı Saltık ve Erken Bektâşîlik Üzerine Notlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, yıl 2, II, 19, Aralık 1980, s. 18-34.

ÖZKÖSE, Kadir, “Balkanlar’da Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar, Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı 07-09 Mayıs 2014*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 189-230.

ÖZKUL, Sema, “Tekkeler Şehri Saraybosna’da Nakşibendî İzleri”, *Keşkül*, Sayı: 20, 2011 Güz, s. 115.

Rruqa, İilir. *Arnavutluk’ta İslâm - Hıristiyanlık Karşılaşması (1385-1600)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.

YÜCEER, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan yayınları, İstanbul 2003.